

RiMe

Rivista dell'Istituto
di Storia dell'Europa Mediterranea

ISBN 9788897317326

numero 18, giugno 2017

ISSN 2035-794X

**El relat històric sobre la Mediterrània: entre la
ciència i la geopolítica**

**The historical narrative on the Mediterranean: between
science and geopolitics**

Marti Grau Segú

DOI: 10.7410/1282

Direttore responsabile

Antonella EMINA

Direttore editoriale

Luciano GALLINARI

Segreteria di redazione

Esther MARTÍ SENTAÑES

Comitato di redazione

Grazia BIORCI, Maria Eugenia CADEDDU, Monica CINI, Alessandra CIOPPI, Riccardo CONDRÒ, Gessica DI STEFANO, Yvonne FRACASSETTI, Raoudha GUEMARA, Maria Grazia KRAWCZYK, Maurizio LUPO, Alberto MARTINENGO, Maria Grazia Rosaria MELE, Maria Giuseppina MELONI, Sebastiana NOCCO, Michele M. RABÀ, Riccardo REGIS, Oscar SANGUINETTI, Giovanni SERRELI, Giovanni SINI, Luisa SPAGNOLI, Patrizia SPINATO BRUSCHI, Federica SULAS, Massimo VIGLIONE, Isabella Maria ZOPPI

Comitato scientifico

Luis ADÃO DA FONSECA, Sergio BELARDINELLI, Michele BRONDINO, Lucio CARACCILO, Dino COFRANCESCO, Daniela COLI, Miguel Ángel DE BUNES IBARRA, Antonio DONNO, Giorgio ISRAEL, Ada LONNI, Massimo MIGLIO, Anna Paola MOSSETTO, Michela NACCI, Emilia PERASSI, Adeline RUCQUOI, Flocel SABATÉ i CURULL, Gianni VATTIMO, Cristina VERA DE FLACHS, Sergio ZOPPI

Comitato di lettura

In accordo con i membri del Comitato scientifico, la Direzione di RiMe sottopone a referee, in forma anonima, tutti i contributi ricevuti per la pubblicazione

Responsabile del sito

Claudia FIRINO

RiMe – Rivista dell'Istituto di Storia dell'Europa Mediterranea (<http://rime.to.cnr.it>)

Direzione: via S. Ottavio, 20 -10124 TORINO -I

Tel. +39 011670 3790 -Fax +39 0118124359

Segreteria editoriale: via G.B. Tuveri 128 -09129 CAGLIARI -I

Telefono: +39 0704036 35 / 70 -Fax: +39 070498118

Redazione: rime@isem.cnr.it (invio contributi)

Dossier

Encuentros y desencuentros en el Mediterráneo: La nueva investigación y el “gran relato” (siglos XVI--XXI)

Jornada de estudios
Lunes, 14 de marzo de 2016
Universitat Pompeu Fabra – Barcelona

A cargo de
Maria Betlem Castellà i Pujols

Encontres i desencuentres en la Mediterrània: La nova recerca i el “gran relat” (segles XVI-XX)

Jornada d'estudis
Dilluns, dia 14 de març de 2016
Universitat Pompeu Fabra –
Campus Ciutadella
Aula 24.S18

Activitat organitzada en el marc del programa:
“MedTerraneum: una perspectiva històrica de les interrelacions entre les regions mediterrànies i Europa (METE)”, promogut per l'Institut d'Història Jaume Vicens Vives (IUHVV) i la Casa de Velázquez.

Amb la col·laboració de:
Grup d'estudi de les institucions i les cultures polítiques (segles XVI-XXI) – (2014-SGR-1369) i l'Observatori Europeu de Memòries – Fundació Solidaritat UB

Logos: Institut d'Història Jaume Vicens Vives (IUHVV), Observatori Europeu de Memòries - Fundació Solidaritat UB, Casa de Velázquez, Institut d'Estudis Mediterranis i Europeus, Universitat de Barcelona, Europa per l'Última Programació of the European Union.

RiMe 18

Indice

Alberto Claudio Sciarrone	5-47
<i>L'abbandono scolastico della comunità egiziana e marocchina a Roma nell'anno scolastico 2013/2014 / The school dropout by the Egyptian and Moroccan communities in Rome during the school year 2013/2014.</i>	

Dossier

E Pluribus unum. Il profilo identitario della Sardegna dal Medioevo alla Contemporaneità. Primi contributi

A cura di
Luciano Gallinari

Luciano Gallinari	51-53
<i>Introduzione / Introduction.</i>	
Sergio Tognetti	55-71
<i>L'economia della Sardegna nel tardo Medioevo: spunti di riflessione a margine di nuove ricerche / The Sardinia economy in the late Middle Ages: remarks and food for thoughts about new researches.</i>	
Alessandra Cioppi	73-105
<i>Il Regnum Sardiniae et Corsicae e il Giudicato di Arborea nel secolo XIV. Il sistema istituzionale tra differenze, similitudini e coincidenze / The Regnum Sardiniae et Corsicae and the Giudicato of Arborea in the 14th Century. The institutional system among differences, similarities and coincidences.</i>	

- Rafaella Pilo 107-124
Un nobile siciliano alla corte di Carlo II: il duca di San Giovanni da menino a ministro nella Spagna del cambio dinastico / A Sicilian noble at the court of Charles II: the Duke of San Giovanni from menino to minister in the Spain of the dynastic change.
- Esther Martí Sentañes 125-156
Arquitectura e identidad catalanas en Cagliari: elementos para nuevas propuestas culturales / Catalan architecture and identity in Cagliari: elements for new cultural proposals.

Dossier

*Encuentros y desencuentros en el Mediterráneo:
La nueva investigación y el "gran relato"
(siglos XVI-XXI)*

Jornada de estudios
Lunes, 14 de marzo de 2016
Universitat Pompeu Fabra – Barcelona

A cargo de
Maria Betlem Castellà i Pujols

- Betlem Castellà Pujols 159-166
Introducción / Introduction.
- Eloy Martín Corrales 167-193
Descolonizar y desnacionalizar la historiografía que se ocupa de las relaciones de Europa con los países del Magreb y Oriente Próximo en la Edad Moderna (siglos XVI-XVIII) / Decolonising and denationalising the historiography on the relationship between Europe and Maghrebian and Near East countries in the early Modern Age (16th - 18th Centuries).
- Miguel Ángel de Bunes Ibarra 195-206
La investigación histórica sobre el Mediterráneo en la Edad Moderna: ¿Un estado de la cuestión? / History research on the Mediterranean in the Modern Age: A state of the matter?

- Bernabé López García 207-216
El Taller de Estudios Internacionales Mediterráneos (TEIM) y su contribución a un nuevo relato sobre el Mediterráneo / The Taller de Estudios Internacionales Mediterráneos (TEIM) and its contribution to a new account on the Mediterranean.
- Marcello Verga 217-227
L'Italia e la "sua" storia del Mediterraneo: cronache di storiografia italiana del secondo Novecento / Italy and its "history" of the Mediterranean. Chronicles of Italian Historiography of the late twentieth century.
- Marti Grau Segú 229-267
El relat històric sobre la Mediterrània: entre la ciència i la geopolítica / The historical narrative on the Mediterranean: between science and geopolitics.
- Paolo Ceccoli 269-277
Un mare di civiltà: il Mediterraneo come oggetto d'insegnamento storico nelle scuole / A sea of civilization: the Mediterranean as a subject for History teaching in schools.
- Jordi Guixé 279-301
Las memorias como pasado incómodo / Memories as an uncomfortable past.

Focus

- Rossella Viola 305-353
Los múltiples pasados de uno científico social. Entrevista a Carlos Antonio Aguirre Rojas / The multiple pasts of a social scientist. Interview with Carlos Antonio Aguirre Rojas.

El relat històric sobre la Mediterrània: entre la ciència i la geopolítica

The historical narrative on the Mediterranean: between science and geopolitics

Martí Grau Segú
(Universitat Pompeu Fabra)

Resum

Les tendències historiogràfiques són sovint reflexe de canvis i preocupacions existents en el sistema internacional. En aquest sentit, l'estudi de la Mediterrània no és una excepció, però a diferència d'altres especialitzacions regionals, aquesta no ha trobat un encaix en les categories més globals de la historiografia. Amb tot, el relat sobre el passat mediterrani ha conegut una renovació gradual i una important recepció en les societats de la conca. El present article es fixa en tres "mediterrànies" successives –la de Fernand Braudel, la de Peregrine Horden and Nicholas Purcell i la de David Abulafia– que han aconseguit modificar les percepcions preexistents. Per mitjà d'aquesta evolució s'obre pas una història humana de la Mediterrània que, si bé ha continuat demostrant la inexistència d'un xoc de civilitzacions secular, no incorpora suficientment el rol de les demarcacions estatals en l'evolució regional, ni el de les percepcions externes en la presa de consciència de la unitat del mar.

Paraules clau

Mediterrània; historiografia; geopolítica; relacions euromediterrànies; història regional.

Abstract

Historiographic trends are often a reflection of current changes and preoccupations in the international system. In this sense, the study of the Mediterranean is not an exception, but in contrast to other regional specializations, it has not fit neatly into more global historiographic categories. Nevertheless, the narrative of the Mediterranean past has undergone a gradual renewal and a significant reception in the societies of the region. The present article focuses on three successive "Mediterraneans" –those of Fernand Braudel, Peregrine Horden and Nicholas Purcell, and David Abulafia– which have been able to modify previous perceptions. Through this change a path has been opened to a human history of the Mediterranean that, although it has continued to show the nonexistence of a secular clash of civilizations, does not sufficiently incorporate the role of state boundaries in the evolution of the region, nor of external perceptions in the awakening of the unity of the sea.

Keywords

Mediterranean; Historiography; Geopolitics; Euro-Mediterranean relations; Regional history.

1. Horitzons historiogràfics que s'eixamplen i es retireuen. – A. Quan podem parlar de centralitat i quan de perifèria de la Mediterrània en la història mediterrània? – B. Quina és la permeabilitat de les estructures polítiques i socials als intercanvis econòmics i a les transmissions culturals? – C. Pel que fa al comerç, és la Mediterrània un mar obert o un mar tancat? – D. És el conflicte una qüestió estructural a la Mediterrània?-. 2. Multilateralisme i història.- 3. Nous rumbos. - 4. Bibliografia.- 5. Curriculum vitae.

1. Horitzons historiogràfics que s'eixamplen i es retireuen

En la definició del seu objecte d'estudi, la historiografia ha estat sovint sensible a les grans mutacions del sistema internacional. Les demarcacions del treball historiogràfic s'han expandit o contret segons les noves adscripcions geopolítiques i els nous equilibris de poder al món, o com a reacció a aquests. L'evolució global del relat històric sobre la Mediterrània pot ser entès en aquest context. Es tracta d'un relat a cavall entre el discurs polític i la recerca: en aquest sentit, els intercanvis discursius entre ambdues esferes, així com també amb la opinió pública, contribueixen a fer intervenir el passat mediterrani en la imbricació del discurs del poder en les relacions socials.

L'estudi de la Mediterrània com a unitat arrenca només a mitjans de segle XX, però la objectivació del mar s'havia produït des del segle XIX a partir de la mirada romàntica externa primer i amb la internalització de l'objecte en el discurs polític interior per part d'alguns estats de la regió després. Un cop aquesta objectivació s'ha produït, en l'àmbit acadèmic destaquen tres obres cabdals que ens proposen tres Mediterrànies diferents. Els seus autors -Braudel, Horden i Purcell, Abulafia- sacsejen el debat expert amb una intensitat capaç de transcendir com a mínim una part del les referències compartides pel conjunt ampli de la societat.

És gairebé un lloc comú començar a parlar de la historiografia mediterrània referint-se a Fernand Braudel. La seva idea d'agrupar tres temps distints en una anàlisi unitària -els fets polítics puntuals, els cicles de natura econòmica (d'abast mitjà) i, amb una insistència innovadora, els fenòmens de vast recorregut inscrits en la *longue durée*- va marcar un abans i un després en el pensament historiogràfic. En la seva obra fonamental *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* és precisament la *longue durée*, que es relaciona amb l'acció continuada del medi, el que permeté a Braudel identificar elements d'unitat en la conca mediterrània. El canvi és lent, de vegades imperceptible. L'individu, en l'obra de Braudel, es troba sotmès a la força abassegadora d'aquest medi: a vegades en pot fer bones les oportunitats, a vegades en pateix les ires. Així, les transformacions estructurals no són mai sobtades, sinó que es produeixen de manera extremament dilatada en el temps.

Braudel fa també ús de la *longue durée* per a proposar una Mediterrània que va més enllà del propi mar incloent la meitat d'Europa i s'endinsa també en la resta de territoris de la conca. Es feia patent el significat d'un terme que en anys immediatament posteriors començarà a estar en voga: interdependència. La interdependència servirà per descriure el funcionament de sistemes de relació a escala mundial. En aquest sentit, l'estructuralisme en la teoria de les relacions internacionals i els sistemes-món definits per Immanuel Wallerstein (2011) establiran en part les seves arrels en l'obra de Braudel.

Pocs segueixen, en canvi, el camí de les grans monografies sobre la Mediterrània: aquestes no abundaren en el mig segle posterior a la publicació de *La Méditerranée* potser perquè la tasca ingent de Braudel ha tingut un efecte dissuasiu, potser per que ha semblat difícil presentar una visió alternativa a la que havia estat ben acollida tan unànimement. En les dècades que seguiren a la publicació de l'obra el 1949, Braudel no va tenir amb prou feines imitadors -si n'hi hagué cap- en escollir d'estudiar en detall la mediterrània com a unitat a través del temps. Al mateix temps, *La Méditerranée* ha estat inspiració o contrapunt de qualsevol estudi acadèmic posterior i el nom de Braudel és citat com a argument d'autoritat en qualsevol discurs polític que vulgui proposar una determinada filosofia mediterrània.

Tot i que les connexions i deutes intel·lectuals de Braudel són difícils d'escatir, no és possible deixar de relacionar l'àmplia recepció de *La Méditerranée* amb les circumstàncies històriques de la seva gestació i publicació: fou elaborada en part en un camp de concentració en els anys quaranta, en el moment on l'optimisme "occidental" tocava fons, i fou reeditada als anys seixanta quan el món post-colonial començava a obrir-se pas. Com qualsevol altra obra, *La Méditerranée* de Braudel és, per força, filla del seu temps. Ara bé: s'ha destacat sovint el seu caràcter trencador i, a l'hora, la consideració de clàssic que ha adquirit l'obra, cosa que la fa difícil d'avaluar o comparar. Així ho veié un dels introductors del pensament de Braudel en el món anglosaxó, H. R. Trevor-Roper, quan augurava que faria falta el transcurs de tota una generació per tal que l'obra pogués ser absorbida i analitzada críticament (1972, p. 472). Que es faci difícil contextualitzar històricament el procés d'elaboració de *La Méditerranée* de Braudel té a veure amb les circumstàncies de la vida i de l'elaboració de l'obra de l'autor: segons la seva muller, Paule Braudel (1992, pp. 238-239) *La Méditerranée* és el resultat d'una "très lente maturation, indépendante et solitaire, achevée plus solitairement encore dans l'isolement de la prison" i "des circonstances d'une vie en marge des habitudes universitaires." Entre els pocs vincles acadèmics del seu marit, Paule Braudel fa referència al mantingut amb l'historiador William H. McNeill.

L'aïllament de Braudel en la seva tasca d'elaboració de *La Méditerranée* i el caràcter exhaustiu de l'obra, contribuïren doncs, al costat dels seus elements més innovadors, a bastir la idea d'un abans i un després de l'autor. A escala europea, durant el segle XIX el *Grand Tour* primer i la dinàmica de les exposicions internacionals després havien ofert una visió sintètica de la Mediterrània des d'una mirada externa tocada de romanticisme: paradoxalment, això és el que primer donà unitat a l'àrea en el terreny de les idees. Quedava així reflectit en alguns moviments artístics internacionals que es nodriren dels encàrrecs de la burgesia i les institucions (neohistoricisme, preraphaelisme, orientalisme). Es tractava de llenguatges estètics que, de manera expressa o inadvertida, evolucionaren en consonància amb els objectius imperials de França i Gran Bretanya a l'àrea. No trobem en canvi, una història regional, com en canvi sí que sorgien en altres àrees, com Europa Central (Paton, 1861), Europa del Nord (Coolidge, 1896) o l'Hansa (Zimmern, 1889).

Després de la Primera Guerra Mundial, la solidaritat catòlica pogué convertir-se en un dels pilars del mediterranisme, cosa que, unida a l'evocació d'un imperi romà cristià, facilità la correspondència entre el mediterrani geogràfic i el mediterrani polític imaginat. En el si d'alguns estats amb ambició o vel·leitats de domini regional, el discurs mediterrani deixà de tenir únicament expressions fragmentàries referides a preocupacions territorials concretes per convertir el caràcter mediterrani en una manera d'estar al món i d'atribuir-se una sèrie de drets inherents a aquesta posició. La Mediterrània fou també un espai de construcció intel·lectual on es produí una circulació de models, no sempre fàcil, entre el nazisme i els feixismes europeus meridionals, tant l'italià com l'espanyol: la superioritat de la raça ària defensada per Berlin sovint costava de casar amb el suposat perfil etnogràfic dels seus aliats al sud, però en canvi els valors de l'equilibri, la salut i l'esport que s'atribuïen a una mediterrània "solar" resultaven harmònics amb l'estètica imposada per Hitler. Claudio Fogu (2008, p. 25) ens mostra com la Mediterrània, vista a Itàlia fins al segle XIX com a una font d'*arretratezza*, esdevingué a través de les representacions de l'equilibri solar i el racionalisme arquitectònic -entre d'altres aspectes- una aliada inesperada del modernisme i del futurisme. A l'interior del feixisme, l'estètica resultant exercí de contrapès a l'accent en la romanitat preexistent i proporcionà un discurs cohesionat entorn als temes de la modernitat i del caràcter autòcton.

Arnold Toynbee, en els anys quaranta i cinquanta, portà les anàlisis a un gran retaule a escala continental o planetària amb els dotze volums de *A Study of History*. Obra d'impacte durador més enllà del món acadèmic, aquesta elevà les idees a motor de les "civilitzacions": la vitalitat creadora d'aquestes és el que determinaria el seu auge o decadència. Aquesta premissa permeté a Toynbee al

mateix temps reaccionar contra la confiança il·limitada de la història *whig* en el progrés i mantenir intactes les perspectives del lideratge d'Occident, sempre que aquest s'avingués al combat de les idees per preservar-lo (Toynbee, 1957). L'aspecte programàtic de l'obra de Toynbee explica en part la seva recepció considerable en àmbits no especialitzats, així com també en tot un sector acadèmic anglosaxó especialment preocupat pel tema de la decadència d'Occident: Samuel Huntington farà ús d'aquest ferment a *The Clash of Civilizations*, una obra amb vocació rectora en el context de la postguerra freda (Huntington, 1996).

L'endemà de la Segona Guerra Mundial el discurs polític vol presentar la Mediterrània com al receptacle de les essències d'Occident. Aquest darrer aspecte esdevingué especialment important després que Grècia oscil·lés entre el bloc soviètic i el bloc occidental, a causa de la indefinició dels acords entre els aliats en aquest punt i de la guerra civil subsegüent en aquest país, però també amb la possibilitat permanent d'una victòria electoral dels comunistes a Itàlia. Existia la percepció d'un perill d'expansió de la influència soviètica a la Mediterrània, tant en termes territorials com intel·lectuals. Moscou, com a *tercera Roma*, estaria en condicions de presentar una Mediterrània alternativa: ortodoxa, de tradició bizantina i post-colonial.

En la part occidental, es dibuixava una història regional entorn a la idea de la història atlàntica. Tal com hem vist, les històries regionals no eren noves, però tradicionalment la regió, en tant que conjunt de diferents estats, havia estat entesa com a un marc geogràfic i no pas –com succeïa ara amb els mecanismes multilaterals per a la seguretat en el context de la Guerra freda– com a marc territorial d'actors internacionals supraestats en formació. El món atlàntic resultava cada vegada més unit per interessos econòmics de classe que transcendien clarament els límits dels estats (Van del Pijl, 2012). Potser per això des de la història atlàntica com a disciplina s'ha insistit en voler desfer qualsevol paral·lelisme amb un suposat caràcter “poètic” de la història mediterrània braudeliana (Baylin, 1996, p. 20), amb la història imperial o la història de viatges d'exploració i descoberta, vinculant-se en canvi obertament al reconeixement d'una xarxa d'interessos materials que relliga les costes atlàntiques i que assoleix el seu zenit després de les intervencions nord-americanes a Europa a les dues guerres mundials.

L'atribució poètica de la història mediterrània –que pot pesar com a una acusació– per una banda insinua la vacuïtat de la disciplina pel que fa a les relacions de poder del present i situa un signe d'interrogació sobre les possibilitats d'aquesta d'interpretar rigurosament el passat. Per l'altra, s'alimenta de la continuïtat que la mirada romàntica obté en la imatge gràfica de la postguerra, a l'hora de descobrir el *locus amoenus* que la Mediterrània

ofereix al turista. La iconografia del turisme completà la “reificació” de la Mediterrània en els elements essencials que fan atractiu el seu paisatge (sol, platja, geologia) i de la seves formes de vida (la gastronomia i el “saber viure” mediterrani). El boom econòmic de la postguerra no deixarà de tenir la seves lectures mediterrànies. Itàlia i Espanya tendiren a subratllar en el seu discurs la creativitat, el saber i la recerca com a “virtuts” que tindrien el seu origen a la Mediterrània i que garantien en el present l'èxit dels països de l'àrea. S'accentuà així la visió de la Mediterrània com a “gresol” de pobles, cosa que explicaria la suma d'habilitats.

La mirada externa –romàntica o no- persisteix durant els anys seixanta quan l'antropologia britànica debat la qüestió de la unitat de la Mediterrània i hi emergeix un cert consens que fan de l'honor i de la vergonya els trets comuns observables en totes les cultures mediterrànies, i per tant els elements característics que definirien aquesta unitat. Els crítics hi veieren un intent de legitimar una nova disciplina per mitjà d'inventar-se'n l'objecte d'estudi, més que no pas una realitat verificable sobre el terreny. En aquest sentit, Michael Herzfeld (1984) s'erigiria en crític principal: sense negar que hi pugui haver una unitat a la Mediterrània, Herzfeld considera que aquests trets no són necessàriament exclusius de l'àrea i que la noció de “Mediterrània” com a objecte d'estudi fou artificialment creada en aquest moment com a un exercici derivat de la nostàlgia imperial al Regne Unit.

Aquest debat planteja la qüestió de la singularitat mediterrània en contacte amb la resta del món. L'obra *The Rise of the West. A History of the Human Community* el 1963 subratlla les interaccions entre Europa, Àsia i Àfrica al llarg de la història –en les quals la Mediterrània se situa al bell mig-. Amb tot, la perspectiva dominant és la d'explicar l'ascens d'Europa Occidental en l'època moderna i contemporània en contrast amb el desenvolupament més discret de les altres regions. Tot i que en ocasions se cita McNeill com a pioner¹ del que a partir de finals dels anys vuitanta s'anomenarà *World History*, el desenvolupament inicial dels estudis a escala mundial no fou massa lineal. En certa manera, bufaven vents contraris: eren temps en que es preferia una història quantitativa, que sovint només tenia en compte allò mesurable, la informació que es podia reduir a variables verificables empíricament. El mètode era mimètic del de les ciències naturals, i per tant el “factor humà” hi casava

¹ A França, l'escola de *l'histoire connectée* es descriu ella mateixa com un apartat concret de la història global, amb una atenció especial en els primers encontres entre europeus i altres societats, i fa de la publicació de l'obra de William McNeill *The Rise of the West* el seu moment fundacional (Douki i Minard, 2007, p. 9).

malament, així com tot el que podia semblar especulació sense un suport factual clar. Per altra banda, el món dividit de la Guerra freda permetia poc prendre el conjunt del planeta com a referència de res.

A finals dels anys seixanta i a principis dels setanta, la descolonització i la *détente* permeteren pensar en termes més amplis, donant pas a l'estructuralisme i al liberalisme en la teoria de les relacions internacionals. En el primer camp se situen Immanuel Wallerstein i els sistemes-món. Es constata la desigualtat Nord-Sud en tota la seva amplitud, i se'n vol trobar les causes. Aquestes, com les conseqüències, han de tenir per força un abast mundial, però la Mediterrània apareix difuminada front els contrastos molt més marcats que es vol fer aparèixer entre el primer món i, per exemple, l'Àfrica Subsahariana i Amèrica Llatina. En el segon camp, Kehoane i Nye (1977) fan de la cooperació internacional la font principal del desenvolupament polític, econòmic i social a l'interior dels estats. Així, en el pensament internacional el liberalisme vivia un moment daurat i això permetia pensar en nous factors d'unitat arreu d'un món que era concebut en xarxa. La democràcia representativa arribava a nous països -fonamentalment, països mediterranis si ens centrem en el context europeu-. La Conferència sobre Seguretat i Cooperació a Europa, celebrada a Hèlsinki el 1975 marcà el punt àlgid del període de distensió en la Guerra freda i obrí perspectives de diàleg polític i sobre drets humans a Europa que més tard, a principis dels anys noranta haurien de servir d'inspiració per a una arquitectura política multilateral a la Mediterrània.

Ens podem demanar si la segona Guerra freda reintroduí la dificultat de pensar l'espai de manera àmplia i d'aquí un dels elements, possiblement, del protagonisme de la microhistòria. A partir dels anys setanta, la microhistòria, tot i que molt més escorada cap a la història de les mentalitats, veié factibles només aquells objectes d'estudi que es prestaven a una anàlisi a petita escala, en aquest cas encara més reduïda: la rica documentació dels tribunals religiosos medievals i moderns permet ser exhaustius i detallats (concentrant-se en la vida d'una petita comunitat medieval com Montaignou, per exemple: vegeu el llibre d'Emmanuel Le Roy Ladurie *Montaignou, village occitan de 1294 à 1324*, 2008). La microhistòria, fixant-se en un sol dia, és també capaç de redimir la desacreditada història militar (o si es vol, de manera més general, *l'histoire événementielle*) i donar un nou vigor a la història nacional recuperant la memòria dels seus elements fundacionals: amb *Le Dimanche de Bouvines, 27 juillet 1214* (1985), George Duby "planta la bandera de l'història nova sobre l'Annapurna de la història més tradicional" (Pierre Nora en el prefaci de l'edició de 1973). Fins arribar a la introspecció -a través del testimoni del moliner Menocchio davant la inquisició moderna-: vegeu *Il formaggio e i vermi: il cosmo di un mugnaio del '500*,

de Carlo Ginzburg (1999). Mentre que molts dels casos d'estudi es localitzen en l'àrea Mediterrània, no es fa referència a aquest marc ampli.

De manera oposada, el sobredimensionament de l'escala geogràfica tampoc no contribueix a centrar els estudis mediterranis. A partir de finals dels anys vuitanta, els canvis d'escala plantejats tingueren a veure no només amb una geografia més àmplia, sinó també amb un temps més dilatat: naixé la noció de *Big History*, que situa la història dels humans en un marc cronològic que va des dels orígens de l'univers fins a l'actualitat, amb projeccions fins i tot cap al futur. David Christian sosté que hi ha un element d'unitat entre la història humana i els temps pre-humans: la creixent complexitat de les formes d'organització humanes s'inscriu en la tendència de l'univers justament a crear complexitat, a partir de partícules elementals. Encara que l'individu té una escala ínfima comparat amb l'edat de l'univers i les distàncies, la *Big History* el ressitua al centre de l'univers: com que es pot presumir que la complexitat que pot crear l'univers ha assolit el seu punt màxim amb els humans, i donat que l'univers i els cossos celestes es refredaran, es previsible que l'univers vagi disminuint en la seva capacitat de crear complexitat. L'experiència humana marca, doncs, un abans i un després en la vida de l'univers, un vèrtex fonamental (Christian, 2007 i 2011).

La tendència a dilatar els marcs geogràfics i temporals de la recerca històrica rebé un impuls decidit amb l'eclosió del lliure comerç, del multilateralisme i de l'optimisme democràtic que seguiren a la fi de Guerra freda. La historiografia no podia sinó ser sensible a un terme que passà a estar boca de tothom: globalització. Sorgí el terme *Global History*, que Bruce Mazlish descrigué preliminarment com a "study of globalization" (1998, 385): aquesta definició simplificada probablement pretén delimitar, amb més concisió i nitidesa del que ha estat habitual, la diferència entre *Global History* i *World History*. La fórmula, però, conté ella mateixa elements de confusió: els historiadors mantenen punts de vista molt diversos sobre quan té inici la globalització, o sobre si han existit una sola o diverses globalitzacions. La manca d'acord dóna lloc a solapaments entre les dues àrees d'estudi: és qualsevol interacció àmplia en l'espai i persistent en el temps un signe precursor de la globalització? La idea de "primeres globalitzacions", proposada per Serge Gruzinski, entre d'altres, apunta en aquesta direcció (Bertrand, 2010, p. 375). Per a Wesseling (2009), la globalització s'inicià al segle XV. Reclamant-se hereva de McNeill, *l'histoire connectée* es distancia dels que, com Mazlish, veuen l'obra del professor de Chicago i la tradició de la *World History* com a preocupats fonamentalment per les "civilitzacions" i volen mostrar com l'interès per la multiplicitat dels tipus de contacte i les seves vies, així com pel caràcter versàtil i esmunyedis de les identitats, té mal encaix amb la idea de grans blocs.

Fer retrocedir els inicis del fenomen de la globalització en la història no resulta gaire útil i a nivell epistemològic ha entorpit la comprensió del la història mediterrània en època moderna. Creiem que les anomenades “primeres globalitzacions” són en realitat fenòmens molt desiguals entre ells, vinculats a interessos i dinàmiques de grups reduïts, sense un efecte ampli i immediat en el gruix de la població. Així, el terme “globalització” hauria de ser reservat per a l'experiència històrica que s'inicia a finals de segle XX, caracteritzada per una intensificació de les contactes a tots nivells entre els habitants del planeta, i per l'abast exhaustiu dels canvis accelerats. Aquesta és en part la visió de Mazlish, en una formulació més matisada que la que hem citat més amunt, que centra la *Global History* en l'estudi del passat més recent, però que al mateix temps admet incursions en períodes més reculats per entendre'n els orígens. Al capdavant, la diferència més substancial entre la *Global History* i la *World History* és potser la mirada retrospectiva de la primera, que parteix d'un diagnòstic de la societat actual i que en busca les causes, fins i tot remotes. Per a la *World History*, les connexions entre societats formen una pauta estesa molt més uniformement al llarg de la història. Al marge d'aquest fonament conceptual, les dues àrees d'estudi es poden trobar abordant qüestions concretes similars: com es pot evitar, per exemple, que si la *Global History* estudia l'era dels descobriments com a precursora de la globalització actual, la *World History* faci seva la mateixa problemàtica en el context de l'estudi de la formació progressiva de les xarxes humanes o dels contactes entre “civilitzacions”? Per a Mazlish, la *World History* s'interessa per les “civilitzacions” i en les realitats a que aquestes donaren lloc, mentre que la “(...G)lobal history examines the processes that transcend the nation-state framework”. Avisa, però, que això no vol dir que ja no calgui estudiar les nacions: “Nations will not be going away” (Mazlish, 1998, p. 393).

Efectivament, les històries nacionals no s'esvaeixen, sinó que fins i tot ténen un ressorgir. *Les Rendez-vous de l'Histoire*, esdeveniment anual creat el 1998 per Jack Lang, ha posat de relleu aquesta convivència complexa entre història nacional i història global:

(L)es rencontres de Blois, où la pensée nationale reste majoritaire, ont eu le mérite de confirmer l'importance épistémologique de l'histoire globale, alors que dans les domaines institutionnels, académiques, scolaires, linguistiques et de l'édition, la France n'a point vraiment embrassé cette expérimentation historiographique. Difficile, quand la société entretient un rapport anxigène avec la mondialisation (Minassian, 2011).

Aquesta nova vitalitat de la història nacional a vegades va lligada a un neopositivisme amb més adeptes en els lectors de best-sellers que en l'avantguarda acadèmica. En el cas de la literatura historiogràfica anglosaxona, proliferen

potser encara més que dècades enrere les obres sobre les gestes militars del segle XX, on la glòria nacional es projecta ara com a lideratge global, amb referències auxiliars a "Occident" quan resulten necessàries. Paradoxalment, en l'estudi acadèmic de la història mediterrània, sembla ser gairebé del tot absent l'estudi de l'efecte transformador de les demarcacions de l'estat modern.

L'interès creixent per les identitats obre també una altra via: més enllà de la comparatística, és possible estudiar la formació de les històries nacionals des d'una perspectiva internacional, o per dir-ho més adequadament, transeuropea. Anne-Marie Thiesse (1999) treu a la llum les dinàmiques continentals que es troben darrera el procés de creació de les identitats nacionals en els segles XVIII i XIX. Aquestes identitats són deutores de les interaccions internacionals tan pel que fa al patró comú que assoliren - el "sistema IKEA" o *checklist* identitari - com pels passos pràctics que asseguraren la seva difusió. Malgrat la seva tesi convincent, el punt de partida de Thiesse resulta reduccionista: a l'origen de cada relat nacional hi ha un "fraud" conscient, una epopeia falsificada a l'estil de la d'Ossian, l'heroi que resultà ser producte de la inventiva de James Macpherson i que va donar embranzida a la identitat nacional escocesa, essent celebrada i "copiada" arreu d'Europa fins a nivells obsessius. Les arrels de les identitats nacionals es nodreixen, sens dubte, de molts altres elements tan o més importants. Posar en primer terme la fabricació de documents antics i la falsificació conscient de tradicions, al nostre entendre persegueix dues coses: primer, fer correspondre els casos a una pauta aplicable a tota Europa; segon, ressaltar el caràcter *construït* de les identitats nacionals. De "creació" es passa a "invenció" en el títol d'un article de Thiesse aparegut gairebé en paral·lel ("La lente invention des identités nationales", publicat a *Le Monde Diplomatique* el juny 1999). Insistir en aquest fet per aquests mitjans provoca un efecte perillós: l'arribar a fer creure que hi ha institucions socials que són inventades (i per tant, contingents), mentre que d'altres no ho són (i per tant resulten inevitables). En la descripció d'aquests mecanismes, les identitats nacionals mediterrànies son en general absents o bé presentades com a receptores passives dels manlleus simbòlics un cop el fenomen es troba en estadi avançat a escala europea: no s'aprofundeix en la interacció constant i multidireccional de la construcció de les identitats nacionals a escala continental.

Per la seva banda, la *memòria* com a àmbit d'estudi permet relançar les històries nacionals, que les estructures político-burocràtiques ja no propicien com a monòlits sinó com conglomerats d'experiències subjectives: l'estat-nació es configura com el receptacle on totes aquestes experiències prenen sentit, sense excloure's mútuament. Aquest marge de tolerància per la dissensió individual en el record és el que proporciona a l'estat-nació noves fonts de legitimitat. La memorialització de la història pot ser un intent de bastir nous

consensos socials, però exposa també el coneixement al risc d'atomització i subjectivisme, a les antípodes de la *World History*, la *Big History* o la *Global History*. Crane (1997, pp. 1384-1385) saluda els efectes positius d'aquesta ubiqüitat de la història per a l'esfera individual:

It should not be an exaggeration to tell students (or any audience) that they become historians the moment they begin to think about history -that part of their learning experience constitutes participation in the transmission of historical memory, which they translate into personal experience as soon as they speak or write of it.

Al mateix temps, subratlla el perill de caure en el relativisme i proposa que la *pràctica* de la història, entesa com a participació activa en recordar i oblidar en el marc de la memòria col·lectiva per part de cada un dels seus membres, sigui considerada consciència històrica més que no pas *coneixement* històric. A França, per exemple, aquest record no només és vivencial -aquest seria el cas del concepte que inspirà la Llei de la Memòria Històrica a Espanya-, sinó que és transmet de generació en generació. Així, Pierre Nora, director del recull en tres volums *Les Lieux de Mémoire* (1984-1992), pot reivindicar la plena vigència de la història nacional gràcies a la memòria com a nexa intergeneracional a través dels segles. Emergeix també una preocupació per la memòria europea, però en canvi en l'àmbit mediterrani aquest camp i la seva terminologia resulten imprecisos: la "memòria mediterrània" té a vegades l'evocació d'un patrimoni ancestral comú i hom es demana com hi pot intervenir el "record" quan les manifestacions i la idea d'unitat viatgen sobretot en construccions intel·lectuals recents i no tant a través del que podrien ser protagonistes individuals. Si ho comparem amb els *lieux de memoire* de Nora, a França la República s'ha encarregat de donar unitat i continuïtat a la memòria a base de recordar els seus llocs als ciutadans; a la Mediterrània, resulta patent que un tal mecanisme no existeix.

En sentit invers, existeixen llocs comuns o dicotomies que, degudament integrats en la memòria d'"Occident", impacten en el coneixement del passat mediterrani i en la manera de plantejar les grans qüestions acadèmiques. Ens interpel·len sobre un bon nombre d'interpretacions a l'ús -en la política i en la societat, però també en la pròpia historiografia- que són sovint fruit de projectar retroactivament valors i inquietuds del present. Això resulta observable al voltant de quatre grans qüestions:

A. Quan podem parlar de centralitat i quan de perifèria de la Mediterrània en la història mediterrània?

El relat històric auto-referent sovint troba dificultats per establir la posició relativa de l'objecte d'estudi respecte al món exterior. El valor o l'estatus que s'atorga als fets narrats dintre el conjunt de l'experiència humana es vinculen aleshores, de manera força arbitrària, a impressions estètiques que ens en semblen donar la clau, però que en canvi indueixen a error sobre el benestar i el desenvolupament socials. Contra aquest tipus de percepcions, Ranuccio Bianchi Bandinelli (1981, 35, nota) assenyalà el fet que juntament amb l'art de tradició hel·lenística es desenvolupà a l'Imperi romà un "art plebeu" conscient, d'arrel itàlica, que cal no confondre amb "art popular" i que acabaria combinant-se amb la tradició àulica del patriciat per generar les formes artístiques baix imperials i les que caracteritzaren l'entrada a l'edat mitjana. Així, formes artístiques més tosques o esquemàtiques no són necessàriament signe de crisi, pobresa o involució en el si d'una societat.

En un altre ordre de coses, el determinisme ambiental -una perspectiva que és com a mínim tan antiga com *L'Esperit de les Lleis* de Montesquieu- ha retornat amb força en les darreres dècades, centrada en comprendre com la cultura i la identitat són modelades pel medi però, sobretot, com aquestes responen davant les oportunitats que el medi ofereix per al progrés o simplement la supervivència (vegeu el best-seller internacional, *Germes, Guns, and Steel. The Fate of Human Societies*, de Jared Diamond, 1999, i la seva seqüela de títol revelador, *Collapse. How human societies choose to fail or succeed*, 2004). Referida específicament a l'àmbit mediterrani, l'obra de Faruk Tabak *The Waning of the Mediterranean, 1550–1870: A Geohistorical Approach* ha estat criticada per aquest predomini gairebé absolut dels elements ambientals, fent abstracció d'altres condicionants com ara les polítiques dels estats, els conflictes socials o les ideologies religioses i al mateix temps en part exonerada pel fet de retornar al "problema del declivi" (Levi, 2009). Potser més que a analitzar-lo, existeix una tendència àmplia a parlar de declivi del món mediterrani, o del seu relegament a una posició perifèrica, a partir del moment mateix en que un nou escenari geopolític irromp en la imaginació històrica: el Nou Món.

Al nostre entendre, en general no s'ha plantejat una visió del declivi, o del pas de la centralitat a la perifèria, en els termes adequats. El declivi d'una societat només pot ser xifrat en termes de reducció efectiva del benestar i la cohesió socials, i no pas per l'evolució de les representacions del poder o la minva de la seva llum en el gran relat tradicional. Igualment, la noció de centre per una banda i de perifèria per l'altra només adquireixen sentit quan aconseguim dibuixar un quadre relacions prou ampli -un ordre continental o global- que permeti il·lustrar amb la suficient perspectiva com la cerca de benestar i cohesió en el si d'una societat es veu influïda de manera determinant

per la seva posició autònoma respecte a l'exterior -en el primer cas- o per la seva posició dependent -en el segon cas-.

Alguns historiadors, en canvi, no han dubtat en identificar un fet traumàtic o altre com allò que hauria empès la regió a un declivi inexorable: la batalla de Lepant n'és l'exemple per excel·lència. Aquesta, de fet, va donar rigidesa a una situació que ja s'havia anat gestat abans: la definició de dues Mediterrànies com a compartiments estancs. Més que poder-hi veure el paroxisme del xoc de civilitzacions, fins a quin punt això no s'explica per l'immobilisme i l'arquitectura carregosa de les dues grans construccions imperials -els dominis dels Habsburg hispànics i l'Imperi otomà-, així com per l'existència d'altres prioritats en altres escenaris geopolítics? Veure, en canvi, Lepant com a esdeveniment fundacional de l'Occident modern compta amb una certa tradició, segons la qual el tancament de l'Imperi otomà cohesionaria de retruc el món hispànic i itàlic amb el continent.

B. Quina és la permeabilitat de les estructures polítiques i socials als intercanvis econòmics i a les transmissions culturals?

Creiem que l'estudi de les relacions en xarxa ofereix el quadre d'anàlisi desitjable al que tot just hem fet referència i constitueix un antídoto contra el biaix eurocèntric que encara pesa sobre una part de la historiografia actual. John. R. McNeill i William H. McNeill varen descriure de manera persuasiva les interaccions mediterrànies durant la prehistòria, l'antiguitat i l'edat mitjana progressivament als de la xarxa americana que s'havia desenvolupat independentment, per acabar formant una única xarxa mundial (McNeill i McNeill, 2003). Aquesta única xarxa coincidiria força amb el sistema-món definit per Immanuel Wallerstein, caracteritzat per un centre insaciable -les metròpolis colonials- que devora els recursos de la perifèria -les colònies i els mercats d'ultramar-. Durant el segle XX, la Mediterrània es configurarà com la línia de falla més evident d'aquest sistema-món. Per altra banda, Janet Abu-Lugdob, que estudià els orígens del sistema-món -un aspecte que Wallerstein hauria negligit-, descrigué un protagonisme europeu més aviat discret en les interaccions del vell món fins ben entrat el segle XIV (Abu-Lugdob, 1991).

Resulta menys convincent, en la obra de McNeill i McNeill, que en la xarxa afro-euro-asiàtica hagin de constar com a subsistemes el món cristià i el món musulmà: els autors no expliquen, en qualsevol cas, quin fou l'hipotètic efecte dissuasiu del vincle religiós sobre el comerç i els intercanvis, ni tampoc, si fos el cas, què és el que hauria mantingut invariable aquest efecte dissuasiu al llarg del temps. Tot i la permeabilitat de les xarxes tal com han estat descrites, el fet cultural en general i la manera com les cultures entren en relació en particular no hi troben fàcilment les seves claus explicatives. La manca de detall abona la visió de les "dues ribes" que, manllevada de Jacques Berque (1989), ha estat força explotada en política (vegeu el discurs de Dominique de Villepin a Rabat el 2002: Villepin, 2003) i ha estat criticada per Thierry Fabre (2007): a força de ressaltar els intercanvis fructífers i sovintejats entre les dues ribes i d'exaltar el manteniment de suposats trets diferencials i de l'autenticitat front a les forces unificadores de la modernitat, el que s'acaba fent és singularitzar paradoxalment "dos móns", més que no pas posar en relleu la unitat d'un aiguabarreig d'identitats. Fabre traça una línia que va de Pirenne a Huntington en que es desgranen diversos paradigmes de la discòrdia (en oposició a les utopies de l'harmonia, que tampoc estan exemptes de problemes conceptuals, des dels sant-simonians a Camus). A vegades, aquests no es presenten sota el signe d'un xoc frontal, sinó d'una tolerància condescendent i diferenciadora. És el cas d'aquesta visió d'un mar de "dues ribes" que reviu des de finals dels 90 i

principis del s. XXI i que és un dels principals obstacles per la consolidació d'un relat comunitari efectiu entre Europa i la Mediterrània.

C. Pel que fa al comerç, és la Mediterrània un mar obert o un mar tancat?

Arreu on ha pogut ser documentat, el comerç mediterrani ha estat entès per la literatura com a un símptoma d'obertura. Per als historiadors de moltes generacions, el grau d'aquesta obertura ha estat un element definitori a l'hora d'identificar continuïtat o canvi, que al seu torn han marcat la periodització del passat. Fer del comerç el principal indicatiu de vitalitat d'una societat o d'un conjunt de societats té els seus riscos. Portat a l'extrem, acaba constituint una projecció retroactiva del mercantilisme com a matèria narrativa fundacional del capitalisme sobre períodes històrics més reculats. Minimitzar-lo, com hem vist, pot oferir la imatge igualment errònia d'una regió secularment dividida en blocs on les identitats enrocades constitueixen una barrera infranquejable per als intercanvis materials. Henri Pirenne atribuï a la lluita entre els àrabs i l'Imperi franc el tancament del comerç mediterrani, i per a ell aquesta és la veritable línia divisòria que separa el món antic del món medieval (Pirenne, 2005). Més recentment, Chris Wickham (2007) ha defensat la continuïtat d'aquest comerç tal com també sosté que el gruix de les societats europees de l'alta edat mitjana es desenvoluparen sota el signe de la continuïtat respecte a les estructures de l'Imperi romà (Wickham, 2009A). És així com, en línies similars, diversos autors qüestionen la pròpia idea de "caiguda de l'Imperi romà", insistint en canvi en la continuïtat. Si la preocupació fos, per contra, que les conquestes arabomusulmanes haguessin significat un retrocés en tots els fronts, causa *de facto* de la pèrdua de la unitat mediterrània, cal confrontar-ho al que escriu Norman Cantor (1993, p. 135), quan afirma que tot i que per a la cristiandat fou una catàstrofe perdre els seus centres més antics i cabdals, des del punt de vista de la història dels valors humans, donada la alta qualitat de la teologia i l'ètica islàmiques, no es pot dir que succeís un gran desastre.

D. És el conflicte una qüestió estructural a la Mediterrània?

Al nostre entendre, la divisió que quallà a partir de finals del segle XVI, després de Lepant, no arribà fins al punt de produir un "Orient otomà" i un "Occident cristià". En termes geogràfics, l'occident mediterrani també era musulmà (el nord d'Àfrica, que continua tenint relacions comercials amb el sud-oest d'Europa). Tampoc no seria exacte referir-se a uns Occident i un Orient

idealitzats, com a espais mentals, ja que aquestes construccions no apareixen fins més tard.

En l'estudi d'èpoques anteriors a la contemporània, sovint se sobrevalora la capacitat del poder -o fins i tot l'existència d'un disseny exprés- per a mobilitzar la població a l'interior de sistemes imperials o comunitats politico-diplomàtiques -que avui alguns no dubten en qualificar de "civilitzacions"- a partir d'elements idiosincràtics suposadament compartits, ja sigui la religió, la lleialtat dinàstica, o encara d'altres. Això és fins i tot vàlid pels estats, que encara són lluny de la centralització: Huizinga (2002, p. 47) il·lustra amb exemples de violència intra-confessional - l'exèrcit francès al segle XIV combat els flamencs en tant que infidels; a principis del segle XV a París els armanyacs són excomunicats setmanalment...- com a finals de l'edat mitjana l'Església hauria trobat seriosos límits si es tractava d'articular qualsevol "frontisme", si se'n permet l'anacronisme, ja fos una identitat explotable políticament per sobre de les jurisdiccions reials, nobiliàries o ciutadanes, ja fos una solidaritat continental que menés les masses al camp de batalla contra l'islam. Res no fa pensar que a l'inici de l'edat moderna l'animositat entre catòlics i protestants no fos equiparable a la que existia, per exemple, entre catòlics i musulmans. Els codis internacionals eren igualment restringits en un i altre cas: els matrimonis i herències dinàstics no eren una opció entre famílies de confessions diferents (excepte quan hi havia conversió, com en el cas famós de l'accés d'Enric IV al tron de França), la monarquia universal cristiana subsistia com un element de teorització més que no pas d'acció, i no existí un sistema internacional multi-confessional -almenys fins a 1648- com el que caracteritzà l'Europa del segle XIX. A la Mediterrània, les demarcacions més clares front al lliure intercanvi de mercaderies i a la lliure circulació de persones foren no pas les falles culturals sinó l'aparició de l'estat-nació a les seves ribes i la competició colonial, que a vegades configurà la regió com a espai subaltern, al servei possessions més allunyades (Gran Bretanya s'assegurà el control de Gibraltar, Malta i Xipre, creant una cadena de bases per al tràfic naval que guanyà valor estratègic exponencialment amb l'obertura del canal de Suez, el 1869). Malgrat això, la Mediterrània ha estat estudiada sovint sense tenir en compte el paper dels estats, ni la mediació determinant que aquests han exercit en l'època moderna i contemporània en la relació entre l'individu i el medi. En aquest mateix sentit, el discurs del "xoc de civilitzacions" consisteix fonamentalment en un canvi d'escala del discurs de domini desenvolupat per l'estat-nació.

El repàs de les grans qüestions suscitées per la historiografia mediterrània més recent ens mostren que la història de la Mediterrània no es deixa reduir ni a la imatge d'un immens *basar* de transaccions ininterrompudes ni a la de *camp de batalla* permanent, per utilitzar els termes d'Eric Dursteler (2011). Per la seva

banda, en la seva projecció cap al futur, des del darrer terç del segle XX els imaginaris mediterranis estatals assagen una mutació fonamental: el passatge de les relacions de domini a les de cooperació i, fins i tot, d'integració. El principi es troba contingut en la noció de "potència civil", aplicada sovint a l'acció exterior de l'Europa unida (Telò, 2004), però també al rol i a les relacions de les antigues potències europees dintre del nou context supranacional (Rusconi, 2003)². Acabada la Guerra freda, tant Itàlia com Espanya mostraven decididament una visió mediterrània "global" front a plantejaments fragmentaris: França proposà a inicis dels anys 90 un marc de cooperació només per a la Mediterrània Occidental. El discurs mediterrani de les dues darreres dècades, promocionat i elaborat sobretot pels tres estats esmentats, persegueix al mateix temps dotar Europa d'un relat com a potència civil a la zona, i definir un nou rol benigne per a les potències regional sobre unes bases diferents de les de l'antic domini colonial.

Olivier Roy (2009, p. 9) conclou que el secret per una relació adequada d'Europa amb la Mediterrània és que la primera s'inspiri en la natura imperfecta del seu propi procés d'integració a l'hora de definir un projecte que impliqui la segona:

The process of the European construction runs against the paradigm of the nation state and is more in tune with contemporary forms of mobility. Often mocked and despised, the evolutive and elusive European Union, where flexibility and bureaucracy make strange but already mature bed-fellows, could perfectly deal with our Mediterranean complexity. Instead of aping the nation-state or dreaming of past empires, Europe could look positively at its own incompleteness, as a better tool to manage fluxes, de-territorialization and globalization.

El fet que Europa no s'hagi instal·lat clarament en aquesta via ens indica fins a quin punt la cohesió de l'àrea ha estat sacrificada a la construcció d'un "enemic" contra el qual s'articula l'equilibri global.

2. Multilateralisme i història

² Per d'altres, en canvi, la noció d'Europa "potència civil" seria un mite elaborat a partir de les frustracions d'Europa en l'intent d'unificar-se com a potència militar tradicional: Philipps (2009) vincula el seu origen al fracàs de la Comunitat Europea de Defensa (CED) el 1954.

La fi de la Guerra freda comportà un buit narratiu general. Segons Francis Fukuyama, el món es trobava al “final de la història”, cosa que cal entendre com a la fi de les ideologies: si no hi ha conflicte entre ideologies, tampoc no hi haurà relat. Ara bé: si les cosmovisions es trobaven en declivi, les històries regionals experimentaren un auge inusitat. Samuel Huntington ben aviat s’encarregà de bastir tot un relat de substitució al de la Guerra freda: prenia cos la idea del “xoc de civilitzacions”, que arrela en un pensament de llarga tradició i que identifica un renaixement de la tensió entre blocs regionals secularment oposats. Així, observem que la idea del xoc de civilitzacions respon a un dels paradigmes més incisius i permanents dels que afecten les percepcions sobre la història mediterrània, ja que nombrosos productes de la cultura de masses han contribuït i contribueixen a mantenir-lo d’actualitat. Aquest paper de la cultura de masses per una banda dificulta la comprensió del passat mediterrani. Per l’altra banda, ha propiciat tota una línia de treball dintre de la disciplina dels estudis mediterranis que troba la seva *raison d’être* en la negació mateixa del concepte de xoc de civilitzacions.

Amb tot, la recerca de la història mediterrània ha assolit en la darrera dècada nous nivells de complexitat, més enllà de la dialèctica entorn al xoc de civilitzacions. Els *Mediterranean Studies* com a disciplina han assolit una certa maduresa. John Marino suggereix amb encert que la revifada dels estudis mediterranis no es deu al conflicte d’Orient Mitjà, ni a l’islam radical, al terrorisme o als fets traumàtics de setembre de 2001. Tant el xoc de civilitzacions com l’edat d’or de la tolerància entre cristians i musulmans ténen més a veure amb la política contemporània que amb el coneixement del passat. Citant Thomas Gallant, Marino creu que la història regional de la Mediterrània s’ofereix com a via de sortida a la crisi de després dels noranta en el camp de la història i més especialment en el de la història europea. La història mediterrània guanyaria terreny en constatar-se que el domini de l’estat nació com a mesura d’anàlisi resulta anacrònic (tot que creiem que, paradoxalment, no ha estat prou aplicat a la Mediterrània) i per tal d’entendre els moviments humans (turisme i migracions) que tenen lloc de forma massiva a la conca del mar.

Amb tot, es tracta d’una maduresa que qualificariem d’incompleta en l’àmbit global, ja que la disciplina continua essent sobretot auto-referencial: els arranjaments educacionals i institucionals “parlen” un altre llenguatge (el dels “*Middle East and North Africa Studies*”), posant de manifest un mapa mental que enclou prioritats diferents. Dintre del complex discursiu global -sobre el que reposen solidaritats, jerarquies i especialitzacions-, el discurs mediterrani és subsidiari dels relats de màxima força ordenadora en el sistema internacional. Si haguéssim de retirar una a una les capes de poder, podríem dir que en el nivell

superior, el de l'hegemonia nord-americana, la presència d'aquest discurs és sumament tangencial: ni la posició oficial ni el món acadèmic (tot i la implantació de tota una tradició braudeliana als Estats Units) reconeixen cap unitat fonamental a la Mediterrània, si no és com a medi aquós per on es desplaça la Sexta Flota.

A partir de 1994 el *Mediterranean Dialogue* de l'OTAN va establir llaços amb set països de les ribes meridional i oriental, però l'adjectiu "mediterrani" no va més enllà d'aquest ús efímer. Els únics elements comuns percebuts és refereixen a un suposat estil de vida mediterrani, que és a vegades una prolongació de la visió del que és Europa; en àmbits acadèmics, subsisteixen només alguns conceptes panmediterranis manllevats de l'antropologia britànica, la qual com hem vist des de dècades anteriors s'havia esforçat en identificar elements definitoris de la unitat de la conca.

En aquest context global recent, "mediterrani" significa la gestió europea, amb criteris de veïnatge i de *soft power*, d'una àrea del món que els Estats Units també integra en la seva estructura de poder però des d'unes bases diferents, les de l'estabilitat global i el *hard power*. Aquesta dissimetria en el llenguatge és possible a partir del debat sobre el *burden-sharing* (el compartir responsabilitats i... costos) que ja s'inicià a finals dels anys vuitanta (Ringsmose, 2010). L'acceptació no sense reticències, als anys noranta, d'un paper independent dels europeus en la seguretat, a través de la UE i la UEO, havia arribat després d'una política ambigua que combinava pragmatisme econòmic amb la voluntat de mantenir el lideratge polític en la seguretat europea (Barbé, 1995, p. 158). És en aquest context que cal situar el sorgiment de l'espai multilateral euromediterrani: després de la Guerra freda, amb la creació de la Unió Europea i la desaparició del bloc soviètic, els europeus foren convidats a destinar els propis recursos a assegurar l'estabilitat de les immediacions i l'acció exterior europea obtingué una major autonomia important per estructurar les seves pròpies relacions de veïnatge i desplegar una influència notable en l'àrea, d'acord amb la nova natura de l'hegemonia nord-americana. La Declaració de Barcelona creà el 1995 un partenariat entre els estats membres de la Unió Europea i els anomenats països tercers mediterranis, un projecte integral de relacions entre els estats signants que estructurarà entorn de tres cistelles: la cistella política, l'econòmica i la sociocultural.

Per tal de justificar l'existència del nou marc multilateral, les referències a la història mediterrània proliferaren en els discursos dels representants governamentals. La cohesió que el marc requereix afavoreix en part una convergència dels imaginaris històrics sobre la Mediterrània presents en els principals actors estatals a la regió. Es tracta fonamentalment dels imaginaris de França, Espanya i Itàlia, ara reunits en el propòsit explícit de desenvolupar una

comunitat euromediterrània. Malgrat la presència de nombrosos elements de contrast entre les tres tradicions, la seva combinació en un discurs mediterrani transversal ha esdevingut l'element dominant dintre del discurs europeu a l'ús. Altres socis dintre d'aquest partenariat han mantingut una relació força diferent respecte de la idea de Mediterrània. Athanasios Moulakis (2005) feu un repàs de diferents països àrabomusulmans per demostrar que en aquelles societats no hi ha un arrelament de cap "ideologia mediterrània" (p. 15). La seva conclusió, per tant, és que "la Mediterrània serà euromediterrània o no serà" (p. 37). En el cas de la "ideologia mediterrània" dels tres estats de l'arc llatí, "they cover a continuum of emphasis that goes from a sense of imperial entitlement to systemic functional integration".

Els marcs multilaterals es troben, així doncs, entre els nous àmbits que han adquirit el poder de generar i introduir imaginació històrica en l'engranatge social. Tot i que aquests marcs multilaterals estan integrats per estats, podem afirmar que el relat sobre el que basen la seva existència i justifiquen les seves accions, no és igual a la suma de les històries nacionals dels estats membres. Veure les institucions com el resultat d'una acumulació de coneixement ens dóna la clau sobre la importància dels usos narratius de la història en la legitimació d'uns interessos que, si bé arrenquen dels estats, n'esdevenen parcialment autònoms a través del procés de multilateralització.

Ens trobem a l'interior d'una dinàmica triangular que també implica la opinió pública. La societat civil juga aquí un paper central en el manteniment de la comunicació entre dues esferes -la institucional i la acadèmica- que mantenen les seves distàncies pel que fa a l'articulació del relat històric. La celebració de diversos fòrums civils euromediterranis, a vegades en paral·lel a les cimeres institucionals, han estat elements de primer ordre en la socialització del discurs euromediterrani, en totes les seves vessants, així com també ho ha estat la multiplicació de xarxes d'organismes no governamentals, amb una presència gens menyspreable d'intel·lectuals i historiadors. En el terreny de l'ensenyament de la Història, l'experiència d'Euroclio en posar en relació professionals i continguts de l'educació secundària a Europa s'estén a la Mediterrània amb el llançament del programa *Mediterranean Dialogues* el 2012. Euroclio és una organització no-governamental basada a L'Haia, finançada principalment per la Comissió Europea i vinculada a la UNESCO i al Consell d'Europa.

L'ús de la imatge provinent de la història mediterrània en el discurs polític adopta sobretot la forma de l'analogia. Fets o noms del passat són posats en sintonia o en oposició amb les circumstàncies del present, contribuint a donar força a un ideari per al futur. De retruc, es vol vincular les opinions públiques estatals i subestatals a un ordre internacional especialitzat, constituït pel que

s'ha anomenat comunitats epistèmiques. El que Karl Deutsch va definir per a les comunitats de seguretat els anys cinquanta, ha estat reelaborat per Emanuel Adler entorn de la Mediterrània i des d'una perspectiva netament constructivista: una regió cognitiva és un ens socialment construït la gent del qual imagina que, pel que fa a la seguretat i al benestar econòmic, les fronteres es situen allà on els significats compartits i les identitats compartides acaben (Adler, 1997, p. 250). La teoria també pot ajudar a explicar perquè i com els estats estableixen objectius polítics compartits o interessos només després que les seves elits, i de manera més general els seus ciutadans, hagin articulat una identitat comuna a l'interior de comunitats regionals definides cognitivament i espacialment (Adler, 1997, p. 277).

Tot i les seves coordenades geogràfiques acotades, el relat regional conté una cosmovisió, una explicació del món en el seu conjunt. S'ofereix com a una clau interpretativa de la globalització, definint un vincle precís entre els desenvolupaments regionals i aquesta. En ocasions, es produeix una identificació entre la part i el tot: la regió és percebuda com a una representació a escala menor del món global. Se'n desprèn fàcilment la lectura que la regió en qüestió està especialment ben posicionada per afrontar amb èxit la globalització, gràcies a aquest coneixement de primera mà dels seus reptes i contradiccions: heus aquí la necessitat d'estrènyer els vincles que ens mostra la història. És el cas de la Mediterrània, descrita tantes vegades com a metàfora del món en el seu conjunt i al mateix temps, sense que aparentment es produeixi una paradoxa, com a "pont" o "terra de pas".

L'espai euromediterrani és potser l'exemple més aconseguit d'aquest posar el relat històric al servei de l'articulació de tota una regió: una de les seves característiques principals és el d'utilitzar una simbologia "vella" -la de la Mediterrània com a origen del món tal com el coneixem- per a uns propòsits que es volen nous, tal com ja hem indicat: substituir les relacions de domini per les de la cooperació i oferir al món una recepta per a conduir la globalització. En canvi, tot i que la política i la societat han estat permeables a aquest tipus de relat històric, la Mediterrània com a unitat no ha trobat un lloc definit en les noves corrents historiogràfiques globals. Emanuel Adler i Beverly Crawford (2004) posen èmfasi en l'impacte del domini colonial i l'explotació econòmica han tingut en l'arrelament d'un ressentiment al nord d'Àfrica i a l'Orient Mitjà i en l'estancament econòmic dels estats àrabs al voltant de la Mediterrània. Segons els autors, això té una incidència negativa en el procés de Barcelona, l'agenda i les pràctiques de la qual són liberals, però els llegats del passat i el comportaments de mà dura en el present a la regió distorsionen i desacrediten l'agenda liberal, malmesa igualment per l'auge de l'extrema dreta a Europa.

Malgrat la socialització del discurs euromediterrani, el món acadèmic manté les seves distàncies respecte a la seva terminologia. Creiem que existeix una correlació entre el ressorgiment de l'interès per la Mediterrània en la historiografia i els consensos polítics i socials a partir dels quals es va desenvolupant el marc multilateral euromediterrani. No es tracta d'una aposta conscient per part d'intel·lectuals i historiadors, sinó que ens trobem davant de dos impulsos separats que s'acompanyen només ocasionalment. L'entramat euromediterrani serveix de nexa entre elits professionals i acadèmiques, però són molt pocs els historiadors que han utilitzat l'etiqueta "euromediterrània" per referir-se als continguts del seu propi treball. Compari's amb el terme "euro-asiàtic", que té un abast que va des de la prospecció per als negocis fins a les preocupacions historiogràfiques d'alta volada que no tenen inconvenient a incloure també el nord d'Àfrica, absorbint així de fet una part important de la Mediterrània que no figura en la denominació.

Al mateix temps, la recepció de la historiografia sobre la Mediterrània no és aliena a l'evolució de la comprensió col·lectiva del passat en el sí de les societats ara aplegades dintre del partenariat euromediterrani. Aquest suposa en certa manera la cristal·lització en el terreny institucional d'algunes de les idees vinculades a la interdependència i desenvolupades en dècades anteriors. És en aquest context que apareix publicat la nostra "segona Mediterrània". L'any 2000, la publicació de l'obra de Peregrine Horden i Nicholas Purcell *The Corrupting Sea. A Study of Mediterranean History* posà fi a la sequera d'obres de conjunt que havia existit des de *La Méditerranée* de Braudel, proposant però un marc geogràfic molt més restringit que el de la seva il·lustre predecessora: la Mediterrània són les seves costes i el territori fins a 10 milles a l'interior. El que dóna unitat a aquest conjunt, més que no pas el medi, és la interrelació continuada entre petites comunitats, el que els autors anomenen *connectivity*. Quina traça deixa, la *connectivity*? La unitat de la Mediterrània tan aviat havia estat sobredimensionada, per herència del *Grand Tour* vuitcentista, com reduïda al no-res. Com hem vist, en els anys seixanta, part de l'antropologia anglosaxona féu de les nocions de l'honor i de la vergonya els veritables trets comuns observables en totes les cultures mediterrànies. Els crítics hi veieren un intent de legitimar una nova disciplina per mitjà d'inventar-se'n l'objecte d'estudi, més que no pas una realitat verificable sobre el terreny. Després d'anys de qüestionament, Purcell i Horden recuperen l'honor" i la vergonya com a elements més irreductibles de la *connectivity*. Un dels comentaristes de l'obra, Henk Driessen, vol corroborar aquestes premisses amb l'argument dubtós que el fet que investigadors autòctons de la Mediterrània també les hagin assumit mostraria que no es tracta d'una construcció anglosaxona (Driessen, 2001). Justament, un dels esculls per a l'autonomia de la història regional és la

pervivència de l'eurocentrisme: aquesta no rau només en la predilecció continuada pel que succeí en sòl europeu, sinó també de la tendència a aproximar-se al coneixement de les societats sota el prisma de l'expansió colonial europea, o bé utilitzant Europa com a mesura dels desenvolupaments endògens.

Si *The Corrupting Sea* contribuí a actualitzar en l'àmbit acadèmic anglosaxó la visió de la Mediterrània com a unitat, a partir de 2001 l'orientalisme renaixent als Estats Units coincidint amb les guerres d'Iraq i Afganistan segregà de manera duradora el nord i el sud mediterranis en el llenguatge a l'ús tant en l'àmbit llec com especialitzat, amb termes grandiloqüents com el de *Greater Middle East*. La idea del diàleg entre cultures, que prengué força i que s'institucionalitzà com a resposta als atemptats de New York i Washington, més que no pas confirmar la unitat històrica de la Mediterrània reforça la idea del conflicte latent entre la riba nord i riba sud, precisament defensant la seva superació.

En un altre ordre de coses, a principis de segle XXI diverses obres d'àmbit global defensen que el protagonisme d'Europa queda molt matisat quan es posa de relleu que l'equilibri de l'anomenat vell continent amb altres zones del món no es trencà sinó tardanament, al s. XVIII, en contra d'algunes teories sobre la revolució moderna, i es produeix un debat sobre si l'avantatge tingué el seu origen en una revolució d'idees qualitativament diferent de l'estat de coses que podia existir en altres indrets. De manera relacionada amb les "dificultats" que Max Weber trobà per fer del racionalisme un tret distintiu d'Europa front a Xina, Christophe Bayly (2003) qüestiona la occidentalització del món, i vol mostrar evolucions sincròniques en els segles XVIII i XIX.

Són molts els autors que s'han esforçat per desfer l'eurocentrisme: obres com *White Mythologies* (Young, 2004) i *Provincializing Europe* (Chakrabarty, 2008) han volgut exposar el biaix eurocèntric imperant, amb el propòsit que Europa occidental deixés de ser el paradigma únic per a la història mundial. Prenent com a referència la noció d'imaginació continguda en l'obra seminal *Imagined Communities* (1983), de Benedict Anderson, Chakrabarty argumenta que aquesta imaginació, que es vol tan central a la ordenació del món en el si de les comunitats humanes, es correspon amb un terme netament europeu que no troba correspondència en altres tradicions que distingeixen en canvi una pluralitat de maneres de veure més enllà de la realitat. Això no només s'afegeix a les il·lustracions de com l'estudi de la història resta impregnat d'eurocentrisme fins a les seves nocions més bàsiques, sinó que resulta revelador de la natura d'allò polític quan Chakrabarty conclou (p. 178): "This inherent plurality of the category 'imagination' is also what in the end makes it impossible to see the political as something that constitutes a 'one' or a whole."

L'excepcionalisme podria ser l'últim refugi de l'eurocentrisme. Jack Goody (2012) fa un repàs d'historiadors il·lustres que haurien abundat en aquest error (Braudel, Elias, Finley...): un cop abandonades les proclames ostensibles de superioritat, la història europea és manté, de manera més o menys velada, com a mesura de les altres. És potser la història d'Europa més "densa" que la història de la resta de regions del món? És potser més reveladora de les potencialitats de les relacions socials, o de la natura humana mateixa? Lluny d'això, Goody defensa la unitat fonamental de les civilitzacions, o si més no del conjunt euroasiàtic. Ho defensa no tant com a punt d'arribada (es podria pensar que la globalització actual revela el que hi ha de comú en les pràctiques socials i difumina la resta), sinó basant-se en dades prehistòriques i assenyalant la incorporació tardana dels valors que reconeixem com a "europeus".

Amb el model de Goody a la mà, ens podem preguntar si les institucions socials que segons Lucien Jaume (2010) caracteritzen l'*esperit europeu* -la subjecció a la llei segons Locke, el mercat definit per Smith i la legitimitat política com a objecte subjecte a lliure judici- no són sinó una fenomenologia concreta de camps d'activitat humana que, definits a partir dels seus elements més abstractes, resulten comuns a d'altres àrees de món. Els inicis d'aquestes institucions socials probablement no foren tan trencadors com la seva entronització posterior ens porten a pensar: Crossman (1978, pp. 95-97) assenyala una paradoxa significativa en el fet que el pensament de Locke, a l'hora de formular una justificació de la lluita dels *whig* contra Jaume II, tingué caire de defensa conservadora contra el radicalisme. La representativitat, tal com l'entenia Locke, es restringia a un conjunt molt limitat de ciutadans i el fet que les seves idees tinguessin tan de ressò a Amèrica del Nord i a França s'explica en part perquè la burgesia, que volia anar més enllà del que proposava Locke, va voler aplicar les seves idees quan ja prenia força una corrent de *democràcia nacional* (Paine, Jefferson, Rousseau) que pretenia anar molt més lluny.

Això ens condueix a la qüestió dels valors com a línies de demarcació. En voler exercir un poder normatiu al món (que d'alguna manera reprèn, sobre unes noves bases, la difusió de models que caracteritzà l'experiència colonial a partir d'un cert moment i en certs àmbits geogràfics, encara que no per part de totes les metròpolis), l'Europa unida queda exposada més que mai a una important contradicció: si acceptem que la història europea ha generat uns valors distintivament europeus que justifiquen que avui els europeus s'uneixin, com resulta això compatible amb voler fer que els "altres" assumeixin aquest valors? En altres paraules, voler promoure uns suposats valors europeus fora d'Europa, segons una premissa inherent, vol dir difuminar el límit entre el que és Europa i el que no ho és. Per altra banda, que Europa renunciï a difondre pel

món els seus propis valors -com proposà Huntington, per exemple- vol dir traïr una visió de la història que fa de la cultura occidental el seu estadi superior. Aquesta és la disjuntiva, no sempre observada, a la que ha portat el relat històric a l'ús. La resposta d'Edgar Morin (1987, pp. 81-82) accepta el pressupòsit tradicional d'una "civilization originale, marquée par la spiritualité, l'humanisme, la rationalité, la démocratie, c'est-à-dire des vertus et des valeurs supérieures à celles de toute autre civilisation", però afirma críticament que cada veritat que puguem dir sobre això ens remet al seu contrari, al seu negatiu. Es tracta, doncs, d'una veritat incontestable però mutilada, ja que Europa també és exemple de notables aberracions i mancances, en nivells superiors als de qualsevol altra part del món. Així, l'autor (1987, p. 228) creu que:

(t)out (...) converge donc pour que l'Humanité puisse prendre conscience de sa communauté de destin, à laquelle les autres communautés de destin, dont la communauté européenne, sont soumises et liées. /Nous sommes dans la planète et désormais la planète est en nous, comme la totalité d'un hologramme est inscrit en un de ses points particuliers.

Es tracta, en efecte, d'una via intermitja entre el globalisme de Jack Goody i un pensament evolucionista d'arrel vuitcentista, del qual podem veure L. H. Morgan com a representatiu: "The history of the human race is one in source, one in experience, and one in progress" (1978, VI). Aquí, el globalisme es situa tant en els orígens com en el futur de l'evolució històrica de les societats humanes, i la qualitat desigual és el que caracteritza aquesta evolució. Mentre que per a Goody la *koiné* global existeix com punt de partida amb efectes duradors, per a Morin és sobretot un punt d'arribada, forjat per la tècnica després d'un camí tortuós. Goody, en l'extensió dels horitzons geogràfics de la historiografia adopta un camí diferent de molts altres, tal com assenyala Jacques Revel (2011): no es tracta de singularitzar les altres societats o civilitzacions -com fan els *subaltern studies*- sinó, com hem escrit més amunt, de reconèixer la unitat fonamental de totes elles.

Això posa en qüestió l'excepcionalitat d'Europa, però també d'una Mediterrània vista massa sovint com el seu *locus* fundacional. L'estudi de la Mediterrània ha estat tocat d'aquest excepcionalisme, moltes vegades compartit amb Europa, tot i que sense arribar a confondre-s'hi completament: durant molt de temps la Mediterrània ha estat portadora de les essències d'Europa. Ha estat per a Europa un cor descentrat.

Autors de diverses obres generals renuncien a analitzar el capítol recent de les relacions entre Europa i la Mediterrània. Dintre de la literatura divulgativa, John Julius Norwich (2007, pp. 600-602) repren l'admiració i la distància pròpia

del *Grand Tour*, així com un sentit de fatalitat, de pèrdua irremissible de l'antic esplendor del mar:

Some six or seven thousand years ago the Mediterranean gave birth to the Western civilization as we know it. (...N)ow that the contribution has been made, how important still is the contributor? Does the Middle Sea of today retain the significance that it enjoyed when the world was young? /Alas, the answer must be no. When the world was young, it was limitless; now it has shrunk pitifully, and the Mediterranean has shrunk with it. (...T)he prime purpose of today's Mediterranean is pleasure.

Es recrea a continuació en el tema de l'*ubi sunt*:

What is sad is the loss of dignity: that the world's most historic body of water should be taken for granted, so polluted. (...) How sad to watch it decline into a playground. (...) How much better to draw the curtain while it was still essentially the Mediterranean it had always been, of which every wave told a story, and every drop was noble.

David Abulafia, autor al voltant del qual centrem una tercera Mediterrània historiogràfica, descrita més avall, no es detura tampoc a explorar ni les possibilitats ni els problemes del multilateralisme i cedeix, en canvi, també a un cert fatalisme sobre un futur en que la Mediterrània ja hauria perdut la seva naturalesa, després de mil·lennis d'història (Abulafia, 2011, pp. 639-640). Si hi ha algú que ens presenti, en canvi, la Mediterrània com a una regió permanentment disposada a retrobar-se amb ella mateixa, tot i els obstacles formidables del medi, aquest és Braudel. En la seva anàlisi de la visió de la Mediterrània en la política exterior italiana, Claudio Fogu (2010, p. 10) renuncia igualment a entrar en el terreny *euromed*:

(...T)he *Mare Nostrum* has effortlessly positioned itself at the center of all reflections on the past and future of Italian foreign policy. It has done so, of course, in direct response to the dramatic acceleration in the political and economic processes of European unification and, more specifically, to the discourse around the consolidation of a Euro-Mediterranean partnership following the "Euro-Mediterranean" conference of Barcelona in 1995. The sheer quantity of scholarly publications, foreign policy papers, and pamphlets directed at the larger public makes an evaluation of this fertile field of Mediterraneanist discourse beyond the scope of this essay.

Hom diria que, amb el multilateralisme euromediterrani, la Mediterrània ha arribat a la seva pròpia fi de la història, una situació en la que res no resultaria

remarcable. Cal observar que a mitjans de la primera dècada del segle XXI, la “des-humanització” plana sobre les relacions euromediterrànies, si hem de fer cas a la visió de la història que acompanya l’expressió de les prioritats polítiques del moment. La divisió que la guerra d’Iraq havia causat entre els estats membres de la Unió Europea començava a ser superada només a partir de nous nivells de subordinació als Estats Units. En l’àmbit estrictament europeu, la gran onada d’ampliació de la Unió el 2004 no havia estat seguida per cap altre projecte capaç de generar un relat de força equivalent. El buit narratiu havia estat reforçat pel resultat negatiu dels referèndums a França i Itàlia sobre la Constitució Europea. En l’àmbit euromediterrani, es constata una impaciència pel ritme de les transformacions que havien de fer realitat els objectius del procés de Barcelona. En general, les anàlisis es deturaven poc a reflexionar si els problemes provenien de defectes intrínsecs del procés, o bé si les condicions generals externes havien guanyat en gravetat. Els règims polítics dels “països tercers mediterranis” no mostraven signes d’avançar cap a la democratització. Els indicadors socioeconòmics de les dues ribes es distanciaven, malgrat alguns signes prometedors en la formació de les noves generacions al sud. Les inversions privades del Nord cap al Sud es mantenien limitades, i resultaven gairebé insignificants entre els països del Sud. La pol·lució del mar i la destrucció de biodiversitat topaven amb la dificultat d’abordar una lluita en comú, per la disparitat de les prioritats polítiques a una i altra riba, resultat en part dels dèficits heretats de l’època colonial. Augmentava l’animositat cultural amb l’argument de la religió. S’accentuaven els moviments humans.

Això no obstant, la societat civil i els col·lectius professionals, com les institucions polítiques, havien fet seu el *label* euromediterrani. En aquest sentit, el Procés de Barcelona mantenia pràcticament intacta la seva legitimitat inicial. La Mediterrània com a mite, com a geografia per a les aspiracions, gaudia de bona salut. Com és possible que la opinió pública veiés encara el procés de Barcelona com un marc en el que calia actuar si, en teoria, s’hi acumulaven els fracassos? Una primera resposta pot ser que el temps transcorregut no era prou davant la magnitud dels objectius que es perseguïen. La qüestió del temps necessari per que fructifiquin processos d’aquest tipus sovint fou negligida. Sobre això, l’hàbit d’establir paral·lels entre la història de la integració europea i la construcció de l’espai euromediterrani no semblava aportar cautela. En un segon nivell de resposta, de més profunditat, podem considerar que hi ha elements de llarg recorregut que han forjat aquesta legitimitat, fent-la resistent a una lògica de guany-pèrdua immediata.

Aquesta situació afavoria una reducció extraordinària dels temes al capdavant de l’agenda política: la logística de lluita contra el terrorisme

s'entrelligava directa i indirectament amb la logística del control de les migracions, mentre que l'ansietat per a l'accés a les fonts d'energia es vestia de sensibilitat envers el medi ambient. En aquest context, les referències històriques en el discurs polític es fan més escasses, ja que les prioritats polítiques del moment casen malament amb la visió de la Mediterrània com a una comunitat humana forjada al llarg del temps (Grau Segú, 2015).

El desllorigador d'aquest *impasse* narratiu el proporcionà el febrer de 2007 el candidat a la presidència de la República francesa, Nicolas Sarkozy, quan llançà una proposta que volia revolucionària: la creació d'una unió entre tots els estats de les ribes mediterrànies. Segons el candidat, el Procés de Barcelona, havia fracassat. L'enfocament integral d'aquest procés entorn a les tres cistelles que hem esmentat més amunt no hauria conduït als resultats esperats. Proposava, en canvi, avançar cap a una unió que fes bandera de projectes concrets, que després haurien de tenir un efecte multiplicador en altres àrees. L'objectiu? Crear una comunitat mediterrània, que Sarkozy (2007) defensà amb profusió d'arguments i imatges històriques:

Dans Toulon, vieille ville provençale tournée vers la mer, je suis venu dire aux Français que leur avenir se joue ici, en Méditerranée. Ici où tout a commencé, au bord de cette mer qui ne mène pas à des terres inconnues mais aux rivages familiers vers lesquels depuis des millénaires nous tournons nos regards et nos pensées à chaque fois que nous rêvons d'une certaine idée de l'homme et de la civilisation.

Ens desgrana a continuació aquest imaginari, del que cada francès seria partícip:

La Méditerranée est pour nous tous, même quand nous n'y avons jamais vécu, un souvenir d'enfance où se mélangent des dieux de l'Égypte et de la Grèce, des chevaliers des Croisades, de vieux temples en ruines, des sensations de chaleur sèche, de lumière éblouissante, de senteurs entêtantes, de joie de vivre, et sur fond de mer et de ciel bleu des tragédies terribles, pleines de sang et de fureur, de haines inexpiables, d'une violence archaïque que le long travail des civilisations n'a pas réussi à éteindre.

El propi Sarkozy, manllevant conceptes de les ciències socials, es reivindicà com el primer polític gramscianista de dretes, encomanant-se al poder de les idees i negant al marxisme, diríem, el caràcter de "darrer gran relat": "Au fond, j'ai fait mienne l'analyse de Gramsci: le pouvoir se gagne par les idées. C'est la première fois qu'un homme de droite assume cette bataille-là" (Nicolas Sarkozy a *Le Figaro* el 17 abril de 2007, citat per Sagard, 2007).

Alguns titllaren la proposta d'electoralista, tenint en compte la tria del lloc, Toló: Sarkozy hauria volgut dirigir als francesos d'origen immigrant un missatge d'harmonia, apel·lant a una comunitat de sentiments, per fer-se disculpar l'haver anomenat *racaille* els joves de les *banlieues*. Mostrava, al mateix temps, la gosadia del líder en proposar-los una síntesi improbable amb un cert orgull *pie-d-noir* somort. Es parlà, doncs, de mer efectisme de campanya, sense un pla real al darrera, si no era preparar un moviment tàctic per barrar el pas a Turquia com a futur membre de la UE. Per aquests, el veritable propòsit era crear una "unió" de segona per convidar Turquia a formar-ne part un cop aquesta constates que tenia tancades les portes de la Unió Europea.

Un dels principals problemes per al sorgiment d'una perspectiva netament mediterrània tan els estudis històrics com en la comunicació social és la dificultat que totes les societats implicades ho siguin en peu d'igualtat. Per una banda, l'existència de qüestions irresoltes en relació a la definició d'Europa creen obstacles a un possible sentiment de comunitat entre Europa i la Mediterrània. La insistència en negar que Turquia forma part d'Europa és una d'elles. Per altra banda, a Europa li resulta difícil assumir una reciprocitat que li faria perdre definitivament la posició de domini. Una i altra cosa marquen no només les percepcions actuals, sinó també les dels darrers tres segles, com denunciava Voltaire en el seu temps, no sense ambivalència. A *Pot-pourri*, llegim:

J'eus l'honneur d'assister (...) à l'installation d'un patriarche grec par le sultan Achmet III, dont Dieu veuille avoir l'âme. (...) Il y eut ensuite une procession de chrétiens dans la rue Cléobule; deux janissaires marchèrent à la tête de la procession. (...) J'avoue qu'à mon retour à Marseille je fus fort étonné de ne point y trouver de mosquée.

Que aquestes qüestions continuen essent avui importants cavalls de batalla, ens ho il·lustra el següent passatge de Sylvie Goulard (2005, pp. 169-170), antiga responsable del Moviment Europeu a França, antiga diputada al Parlament Europeu i ex-ministra dels exèrcits a França:

Nos sociétés sont malades. Le choc de l'islam radical, qui fait souffrir bien des musulmans modérés, met la cohésion de nos sociétés à rude épreuve. L'Union européenne, qui a accueilli tant de nouveaux membres sans se réformer ni savoir où elle va, meurt à petit feu. (...) Comme jadis la République de Venise, elle est menacée par une mondialisation qui, économiquement la marginalise. (...) L'Europe a besoin de réussir l'union que les principautés italiennes, pour leur malheur, ont jadis tardé à réaliser. Parce que nos États, pris isolément, ne font plus le poids.

La première édition de cet ouvrage, en octobre 2004, mettait en garde sur les conséquences négatives d'une décision favorable à l'adhésion turque. Les conséquences les plus graves étaient à redouter à la fois à long terme, pour l'attachement des Français au projet européen et, de manière plus immédiate, lors de la consultation référendaire. Les faits ont confirmé ces craintes.

Aquest tipus d'ús de l'analogia històrica destria de manera molt selectiva els fets del passat, oblidant per exemple que el 1543 una flota otomana passà l'hivern al port provençal de Toló, convidada per Francesc I, el monarca francès: era un moment en que les incursions barbaresques assolaven la Mediterrània occidental amb el suport d'Istanbul i agombolades per la monarquia francesa, en la pugna d'aquesta contra la casa d'Àustria. El fet representà el moment més visible d'una aliança que es podríem resseguir des del segle XV i que perdria força només amb l'expedició de Napoleó a Egipte, aleshores sota sobirania nominal otomana (Laurens, 1997, pp. 20-23). Es reprendria al termini de la guerra de Crimea (1854-1856), quan Napoleó III va propiciar que l'Imperi otomà ingressés al Concert d'Europa, després d'haver-lo portat al camp de batalla contra Rússia fent servir la defensa dels llocs sants com a *casus belli*.

La proposta de Sarkozy desembocà el 13 de juliol de 2008 en la creació de, no ja una *unió mediterrània* -que sota sospita de neocolonialisme francès, no trobava ni consens, ni legitimitat ni finançament- sinó d'una *Unió per la Mediterrània* integrada per un conjunt d'actors interns i externs (als estats costaners s'hi afegeixen els membres de la UE) que es declaren compromesos amb el futur de la regió. Els llaços entre Europa i la Mediterrània es renovaven d'aquesta manera en el pla institucional. No obstant això, quan a les darreries de 2010 la primavera àrab tingué el seu inici, la legitimitat de l'acció europea al nord d'Àfrica i Orient Mitjà es trobava en un dels moments més baixos de la història recent. Els arguments morals havien tocat fons, empesos per la imaginació històrica.

Sarkozy respon a la deshumanització del mar amb una nova èpica que fa un ús profús dels noms i els fets del passat. Indirectament, la historiografia també respon accentuant una perspectiva humana de caire ben diferent. Julia Clancy-Smith ens presenta autèntics individus "Mediterranis" ("Mediterraneans") en un treball que du el mateix títol: aquests no formen part de pobles ancestrals d'arrels redescobertes, sinó que son europeus i altra gent en moviment durant el que ella anomena "l'era de la migració 1800-1900". S'establiren al Nord d'Àfrica, Egipte i el Llevant, creant així societats calidoscòpiques que saberen trobar la seva viabilitat. Però el moment clau per a aquesta perspectiva humana és sobretot el 2011, any en que David Abulafia publica *The Great Sea. A Human History of the Mediterranean*, del qual en fem la nostra "tercera Mediterrània" La Mediterrània d'Abulafia és, gairebé literalment, la superfície del mar. Els

individus que la creuen són lliures. Així coneixem, per exemple, la versatilitat dels jueus per moure's no només en un medi hostil, sinó també envoltats d'identitats diferents: amb el sud de la Mediterrània convertit en un "llac musulmà" a partir del segle IX, el jueus apareixen com els que més aprofiten les oportunitats de comerç. L'autor ens avisa, però, que no podem saber del cert si això es deu a la documentació preservada desigualment, o bé a un avantatge real respecte a d'altres grups; els musulmans tenien legalment prohibit el comerç amb infidels o residir en país d'infidels (Abulafia, 2011, p. 258). Passant per davant de qualsevol obstacle o limitació del medi, l'autonomia individual marca decisivament els destins de la regió en cada una de les etapes de la seva història, assegurant continuïtats perllongades, però també precipitant canvis sobtats, alguns dels quals posaran fi de manera irreversible a una evolució multiseular (l'autor identifica una successió de fins a cinc mediterrànies diferents).

En el llibre abunden els exemples sobre el caràcter adaptable i emprenedor dels individus. L'historiador creu que això és el que fa estar les comunitats en contacte permanent i mantenir certs espais per a la inclusió de l'element foraster. Els individus prevalen tant contra els obstacles de la natura, com front a les limitacions, a vegades feixugues, que els imposen les seves comunitats. En els seus desplaçaments, prevaldran també front el tracte incert que els reserven les comunitats estranyes. La Mediterrània no és ni un gran espai de fraternitat o *laissez faire*, ni es troba marcat pel legalisme o el fanatisme dels seus grups humans. Hi ha un exemple, a priori ben conegut, que ens pot ajudar a identificar el just terme mig: la presència de cristians, jueus i musulmans en els regnes ibèrics del segle XV, en contrast amb en que succeïa en d'altres estats d'Europa occidental. Es tracta del tema de la *convivencia*, que Abulafia cita en castellà en l'edició original, tant per la manca d'un terme equivalent en anglès, com per la historicitat que ha adquirit un concepte inicialment abstracte, a força d'emprar-lo per evocar un escenari medieval idealitzat. El sentit que es desprèn de les paraules d'Abulafia és força més contingut del que el significat abstracte de la paraula dóna a entendre:

(...D)ay-to-day relations between Jews, Christians and Muslims were sometimes cordial, with Christians attending Muslim and Jewish weddings, and Muslims and Christians setting up joint workshops in Valencia. But by the late fourteenth century *convivencia* had been replaced by an atmosphere of mistrust (Abulafia, 2011, pp. 404-405).

Abulafia vincula aquest canvi amb les acusacions als jueus de ser responsables de la Pesta Negra i, potser de manera més important i més innovadora, amb el sorgiment d'una classe mitjana amb la recuperació després

de la calamitat. William H. McNeill (1993, p. 3) considera que la Pesta Negra (juntament amb la menys devastadora epidèmia del còlera el segle XIX) han quedat gravats en la mentalitat col·lectiva, recordant per una banda el poder destructor que poden tenir les epidèmies, però al mateix temps amagant el fet que s'inscriuen dintre d'una dinàmica recurrent en la història, que no ens resulta prou visible en els seus efectes i significat a causa de l'evidència escadussera que deixaren.

En el cas d'alguns individus, costa decidir si les seves vides es situaren al marge de les societats, o bé al marge de la "història" com a afer narratiu. És el cas de corsaris i pirates, per exemple, personatges recurrents en canvi en el relat d'Abulafia. Aquests no són, en regla general, ni herois consagrats pel fervor popular, ni descastats que han triat una vida errant. L'estudi de la pirateria ens apropa a una manera d'establir relacions socials i de fer la guerra que no són les de l'estat-nació i revela la incongruència d'estendre les categories mentals del present a èpoques ben diferents de la nostra: els pirates foren durant segles actors clau en el mesurament de forces entre els poders polítics mediterranis, ja sigui entre construccions imperials, com el que es produí entre els dominis carolingis i Bizanci per una banda i el dels dominis musulmans assentats durant els segles anteriors (Abulafia, 2011, pp. 249-251), o en la rivalitat entre ciutats-estat, com Gènova i Pisa, en què la pirateria era gairebé una activitat corporativa, simbiòtica del comerç i patrocinada pel poder públic (Abulafia, 2011, p. 275). Abulafia esmenta també les activitats de pirateria dels catalans (Abulafia, 2011, pp. 346-347). Això permet parlar, sense dubte, de mecanismes de socialització de la pirateria durant una bona part de la història mediterrània. Tenint en compte aquesta mateixa idea, quan en l'obra s'esmenta que l'ascens de Pisa i Gènova es produeix al mateix temps que aquestes fan recular la pirateria i creen rutes de comerç (Abulafia, 2011, pp. 271 i 286), caldria segurament puntualitzar que el que disminueix és la pirateria "autònoma", però prospera la que exerceixen els propis genovesos i pisans.

Aquest ampli fresc de l'individu en societat a la Mediterrània posa de relleu les grans qüestions que preocupen la historiografia actual i, indirectament, ens interpel·la sobre un bon nombre d'interpretacions a l'ús -en la política i en la societat, però també en la pròpia historiografia- que són sovint fruit de projectar retroactivament valors i inquietuds actuals. Abulafia posa en qüestió, per exemple, la visió d'una Mediterrània en decadència des de l'època tardo-medieval. El descobriment d'Amèrica és vist sovint com un a capgirament del pes geopolític, però el fet és que d'entrada no féu minvar el comerç mediterrani de manera substancial. Malta i els ports lliures italians visqueren una notable expansió comercial durant el segle XVI.

Sobre les transmissions culturals, Abulafia porta la idea de les relacions en xarxa fins a les darreres conseqüències, tot i que sense insistir en una terminologia específica. El comerç esdevé un factor central en la interpenetració de cultures (i en la circulació d'idees i messianismes), sovint reposant en operacions contínues de baixa intensitat. Ens parla de la suposada afinitat entre Carlemany i el califa abbàsida Harun ar-Raixid front Bizanci (Abulafia, 2011, p. 252). La força de les aliances contradueixen de nou, al segle XVI, que es pugui parlar de polarització entre civilitzacions:

Christian reactions to the extension of Turkish influence into the western Mediterranean took two forms: confrontation and accommodation. The French king, Francis I proved willing to cooperate with the Turks, to the scandal of his many rivals (Abulafia, 2011, pp. 418-419).

De fet, l'emperador Carles V, objectiu a batre d'aquesta aliança estable franco-otomana, també cooperava amb les monarquies musulmanes (Abulafia, 2011, p. 423). Durant segles Europa fou, també, musulmana: la composició demogràfica de Sicília no canvià dràsticament amb la invasió normanda, i que de fet cap el 1100 els musulmans encara eren majoria (Abulafia, 2011, p. 282) i foren prou forts per revoltar-se encara a finals del segle XII (Abulafia, 2011, p. 328). Davant la religió de l'"altre", el poder fa mostra de pragmatisme: a la corona d'Aragó, Jaume I es debatia entre fomentar les conversions de jueus o continuar percebent els impostos especials a què eren subjectes (pp. 340-341). Venècia tradicionalment buscava una entesa amb els turcs que afavorís els seus interessos comercials, i la neutralitat de Dubrovnik era assegurada a través de tributs als turcs. Els intercanvis intel·lectuals entre individus de diferents religions tingueren un rerefons ben variat, entre fomentar les conversions o canviar de religió. Cap al segle XIV es diversificaren els motius per a viatjar: alguns individus, com Anselm Turmeda, s'immergiren en les societats d'acollida (Abulafia, 2011, pp. 380-381). L'activitat intercultural de l'escola de traductors de Toledo és vista com a força excepcional per Abulafia, tot i els precedents de Ramon de Penyafort i Llull.

Sobre la continuïtat o no del comerç mediterrani entre l'antiguitat i l'edat mitjana, Abulafia proposa una *via di mezzo* entre Pirenne i Wickham, en la que admet la possibilitat que l'expansió àrab no posés fi al comerç transmediterrani d'alguns productes, bo i reconeixent que l'evidència documental és escassa. Per altra banda, el fet que Venècia i Amalfi, nuclis nous, s'erigeixin com a centres principals de la comunicació limitada entre Est i Oest cap al segle IX seria prova d'una discontinuïtat profunda respecte a l'antiguitat (Abulafia, 2011, p. 256). Alguns autors qüestionen la pròpia idea de "caiguda de l'Imperi romà",

insistent en canvi en la continuïtat. Per a Abulafia és evident que cap al 800 la unitat del gran mar s'havia desfet (Abulafia, 2011, p. 226), i de fet creu que això es pot afirmar ja per al segle VI (Abulafia, 2011, p. 241). Fins i tot si s'admet que les conquestes àrabomusulmanes van sentenciar definitivament la unitat mediterrània que havia existit durant segles derivada del control polític de l'Imperi romà, es possible veure l'extensió dels dominis islàmics com a un nou factor d'unitat ja que el Califat i els seus estats successors impulsaren la demanda comercial (Abulafia, 2011, p. 246) i afavoriren indirectament les operacions a petita escala que han caracteritzat la xarxa mediterrània al llarg del temps. És cert que Abulafia creu que el nou *statu quo* que prengué forma al voltant de 800 estigué marcat per un deteriorament de la seguretat. Però això no significa necessàriament la interrupció de les relacions comercials, sinó que aquestes pogueren prendre un altre caràcter.

3. *Nous rumbos*

El sorgiment de noves parcel·lacions de l'imaginari i la historiografia mediterrànica no s'atura. Si les dinàmiques que des del nord es desplacen al sud descrites per Clancy-Smith poden sorprendre per inhabituals, la direcció general que el pensament mediterrani ha adquirit des del principi de la crisi financera, econòmica i social (2008) mostra com a les dicotomies habituals Est-Oest (el pensament orientalista denunciat per Edward Said) i Nord-Sud (el centre que explota la perifèria, tal com denuncia l'estructuralisme) se n'hi ha afegit una de nova. El Sud del Nord expressa la seva disconformitat amb continuar essent considerat com a tal, i vol ser senzillament sud. En altres paraules, el sentiment d'una oposició secular entre l'Europa no-mediterrània i l'Europa mediterrània creix en alguns cercles.

Alguns dels fonaments teòrics poden ser localitzats en la noció de *pensiero meridiano* proposat per Franco Cassano (1996). Roberto M. Dainotto, a *Europe (In Theory)* (2007) argumenta, per mitjà d'analitzar les idees de Montesquieu, De Staël i Hegel, que la pròpia idea d'Europa nasqué en oposició al sud del continent. Aquest pensament sudista sens dubte ha introduït una major diversitat a les visions europees sobre el passat mediterrani. No obstant, reivindicar una reapropiació meridional de la idea de Mediterrània ignora sovint el fet que fou precisament la criticada mirada romàntica del Nord la que va observar per primera vegada un sentit d'unitat a la Mediterrània. Qualsevol aproximació històrica hauria de passar per reconèixer el paper de les perspectives extra-mediterrànies en la conformació de la pròpia consciència mediterrània.

4. Bibliografia

- Anderson, Benedict (1983) *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Londres i Nova York: Verso.
- Abulafia, David (2011) *The Great Sea. A Human History of the Mediterranean*. Londres i Nova York: Penguin.
- Abu-Lugdob, Janet L. (1991) *Before European Hegemony: The World System AD 1250-1350*. Oxford: Oxford University Press.
- Adler, Emanuel (1997) 'Imagined (Security) Communities: Cognitive Regions in International Relations', *Millennium - Journal of International Studies*, 26, pp. 249-277.
- Adler, Emanuel - Crawford, Beverly (2004) 'Normative Power: The European Practice of Region Building and the Case of the Euro-Mediterranean Partnership (EMP)', Institute of European Studies, Berkeley: University of California, <<http://escholarship.org/uc/item/6xx6n5p4>>
- Barbé, Esther (1995) *La seguridad en la nueva Europa*. Madrid: Los libros de la catarata.
- Bailyn, Bernard (1996) 'The idea of Atlantic History', *Itinerario*, 20, (1), pp. 19-44.
- Bayly, Christopher Alan (2003) *The Birth of the Modern World: 1780-1914*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Berque, Jacques (1989) 'Mémoires de deux rives', *Archives de sciences sociales des religions*, 68, (2), pp. 202-203.
- Bertrand, Romain (2010) 'Histoire globale, histoire connecté', en Delacroix, Christian - Dosse, François - Garcia; Patrick - Offenstadt, Nicolas (Dir.) *Historiographies*. 2 vols, Paris: Gallimard, pp. 366-376.
- Bianchi Bandinelli, Ranuccio (1981) *Del helenismo a la edad media*. Madrid: Akal.
- Braudel, Fernand (1949) *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*. 3 vols., Paris: Armand Colin.
- Braudel, Paule (1992) 'Les origines intellectuelles de Fernand Braudel: un témoignage', *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, 47, (1), pp. 237-244.
- Cantor, Norman (1993) [Edició revisada i ampliada de Medieval History. The Life and Death of a Civilization] *The Civilization of the Middle Ages*. Nova York: Harper Collins.
- Cassano, Franco (1996) *Il pensiero meridiano*. Bari: Laterza.

- Chakrabarty, Dipesh (2008) *Provincializing Europe. Postcolonial Thought and Historical Difference*. Princeton, Oxfordshire: Princeton University Press.
- Christian, David (2007) *This Fleeting World. A Short History of Humanity*. Great Barrington, Massachusetts: Berkshire Publishing Group.
- (2011) *Maps of Time*. 2a ed revisada. Berkeley, Los Angeles i Londres: California University Press.
- Coolidge, Archibald Cary (1896) 'Plea for the Study of the History of Northern Europe', *The American Historical Review*, 2, (1).
- Crane, Susan (1997) 'Writing the Individual Back into Collective Memory', *The American Historical Review*, 102, (5), .
- Crossman, Richard Howard (1978) [Primera edició original en anglès: 1939] *Biografia del Estado Moderno*. México: Fondo de Cultura Económica.
- Dainotto, Roberto (2007) *Europe (in Theory)*. Durham: Duke University Press.
- Diamond, Jared (1999) [Primera edició: 1997] *Germes, Guns, and Steel. The Fate of Human Societies*. Nova York i Londres: W.W. Norton & Co.
- (2004) *How human societies choose to fail or succeed*. Nova York i Londres: Viking.
- Driessen, Henk (2001) 'The Connecting Sea: History, Anthropology, and the Mediterranean', *American Anthropologist*, New Series, 103, (2), pp. 528-531.
- Duby, Georges (1985) *Le Dimanche de Bouvines, 27 juillet 1214*. Paris: Gallimard (Folio).
- Dursteler, Eric (2011) 'On Bazaars and Battlefields: Recent Scholarship on Mediterranean Cultural Contacts', *Journal of Early Modern History*, 15; pp. 413-434.
- Fabre, Thierry (2007) 'Face to Face, Side by Side: Between Europe and the Mediterranean', *History and Anthropology*, 18, (3), pp. 353-365.
- Fogu, Claudio (2008) 'Futurist mediterraneità between Emporium and Imperium', *Modernism/modernity*, 15, (1), pp. 25-43.
- (2010) 'From Mare Nostrum to Mare Aliorum: Mediterranean Theory and Mediterraneism in Contemporary Italian Thought', *California Italian Studies Journal*, 1, (1).
- Ginzburg, Carlo (1999) *Il formaggio e i vermi: il cosmo di un mugnaio del '500*. Torí: Einaudi.

- Goody, Jack (2012) [Primera edició: 2006] *The Theft of History*. Cambridge (Gran Bretanya): Cambridge University Press.
- Goulard, Sylvie (2005) [Nova edició augmentada; primera edició: 2004] *Le Grand Turc et la République de Venise*. Paris: Fayard.
- Grau, Martí (2015) *Relat històric i multilateralisme: la construcció de l'espai euro-mediterrani (1995-2012)*. Tesi doctoral supervisada pels Prof. Josep Fontana (director) i Joaquim Albareda (tutor). UPF.
- Herzfeld, Michael (1984) 'The Horns of the Mediterranean Dilemma', *American Ethnologist*, 11, pp. 439-454.
- Horden, Peregrine, Purcell, Nicholas (2000) *The Corrupting Sea. A Study of Mediterranean History*. Oxford i Malden (Massachusetts): Wiley-Blackwell.
- Huizinga, Johan (2002) [Primera edició de l'original en neerlandès: 1919] *L'automne du Moyen Âge*. Paris: Payot,.
- Huntington, Samuel (1996) *The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order*. Nova York: Simon & Schuster.
- Jaume, Lucien (2010) *Que'est-ce que l'esprit européen?*. Paris: Flammarion.
- Laurens, Henry (1997) *L'expédition d'Égypte, 1798-1801*. Paris: Seuil.
- Le Roy Ladurie, Emmanuel (2008) [Versió en anglès citada: *Montaillou: The Promised Land of Error*. Nova York: George Braziller, Inc., 2008] *Montaillou, village occitan de 1294 à 1324*. Paris: Galimard (Folio).
- Levi, Giovanni (2009) 'Book Review: The Waning of the Mediterranean, 1550 - 1870: A Geohistorical Approach, by Faruk Tabak', *The Journal of Economic History*, 69, pp. 1172-1174.
- Marino, John (2011) 'Mediterranean Studies and the Remaking of Pre-modern Europe', *Journal of Early Modern History*, 15, pp. 385-412.
- Mazlish, Bruce (1998) 'Comparing global history to world history', *Journal of Interdisciplinary History*, 28, (3), pp. 385-395.
- McNeill, William Hardy (1963) *The Rise of the West. A History of the Human Community*. Chicago: University of Chicago Press.
- McNeill, John Robert - McNeill, William Hardy (2003) *The Human Web: A Bird's-Eye View of World History*. New York: W.W. Norton & Company.
- McNeill, William Hardy (1993) [Primera edició: 1976] *Plagues and People*. Monticello editions.

- Minassian, Gaïdz (2011) 'L'histoire globale peine encore à supplanter le "roman National" en France'. Paris: Le Monde.
- Morgan, Lewis Henry (1978) [Primera edició: 1877] *Ancient Society*. New York: New York Labour News.
- Morin, Edgar (1987) *Penser l'Europe*. Paris: Gallimard.
- Moulakis, Athanasios (2005) 'The Mediterranean Region: Reality, Delusion, or Euro-Mediterranean Project?', *Mediterranean Quarterly*, 16, pp.11-38.
- Nora, Pierre (1984-1992) (dir.) *Les Lieux de memoir*, 3 vols., Paris: Gallimard.
- Norwich, John Julius (2007) *The Middle Sea. A History of the Mediterranean*. Nova York i Londres: Vintage.
- Nye, Joseph - Keohane, Robert (1977) *Power and Interdependence: World Politics in Transition*. Nova York: Little, Brown and Company.
- Paton, Andrew Archibald (1861) *Researches on the Danube and the Adriatic: or, Contributions to the modern history of Hungary and Transylvania, Dalmatia and Croatia, Servia and Bulgaria*. Leipzig: FA Brockhaus.
- Philipps, Sören (2009) 'The Birth of the European Union: Challenging the Myth of the Civilian Power Narrative', *Historical Social Research*, 34, (2), pp. 203-214.
- Pirenne, Henri (2005) [Primera edició: 1937]. *Mahomet et Charlemagne*. Paris: PUF.
- Revel, Jacques (2011) [En línia] 'Le récit du monde', *La vie des idées*.
- Ringsmose, Jens (2010) 'NATO Burden-Sharing Redux: Continuity and Change after the Cold War', *Contemporary Security Policy*, 31, (2).
- Roy, Olivier (2009) *The Mediterranean and Its Metaphors. RSCAS Distinguished Lectures, 2009/02*. San Domenico di Fiesole: European University Institute.
- Rusconi, Gian Enrico (2003) *Germania Italia Europa. Dallo Stato di potenza alla "potenza civile"*. Torino: Einaudi.
- Sagard, John (2007) 'Nicolas Sarkozy, lecteur de Gramsci. La tentation hégémonique du nouveau pouvoir', *Esprit*, 7, pp. 10-22.
- Said, Edward Wadi (1978) *Culture and Imperialism*. New York: Pantheon Books.
- Telò, Mario (2004) *L'Europa potenza civile*. Roma i Bari: Laterza.
- Thiesse, Anne-Marie (1999) 'La lente invention des identités nationales', *Le Monde Diplomatique*.
- (1999) *La création des identités nationales. Europe XVIIIe-XIXe siècle*. Paris: Seuil.

- Toynbee, Arnold (1957) *A Study of History*. Oxford: Oxford University Press.
- Trevor-Roper, Hugh (1972) 'Fernand Braudel, the Annales, and the Mediterranean', *Journal of Modern History*, 44, (4), pp. 468-479.
- Van del Pijl, Kees (2012) [Primera edició: 1984] *The Making of the Atlantic Ruling Class*. Londres i Nova York: Verso.
- Voltaire, Arouet (1960) 'Pot-pourri', en Voltaire, Arouet (Coord.) *Romans et contes*. Paris: Garnier, pp. 408-423.
- Wallerstein, Immanuel, (2011) [Primera edició del primer volum a Academic Press: 1974] *The Modern World System, 4*. Berkeley i Los Angeles / Londres: University of California Press.
- Wesseling, Henk (2009) 'Globalization: A Historical Perspective', *European Review*, 17, (3-4), pp. 455-462.
- Wickham, Chris (2009) 'In the Medieval Moment', *History Today*, 59, (6).
- (2005) *Framing the Middle Ages. Europe and the Mediterranean, 400-800*. Oxford: OUP.
- Young, Robert (2004) [Primera edició: 1990] *White Mythologies*. 2a ed. Nova York i Londres: Routledge.
- Zimmern, Heinrich (1889) *The Hansa Towns*. Nova York: G. P. Putnam's sons.
- Villepin de, Dominique (2003) 'The dream of the two shores', en Idem, *Un Autre Monde*. Paris: L'Herne, pp. 6-7.
- Sarkozy, Nicolas (2007) [Textos en línia compilats per Jean Veronis] 'Discours à Toulon (07/02/07)', *Discours des présidenciables*. Université de Provence <<http://sites.univprovence.fr/veronis/Discours2007/transcript.php?n=Sarkozy&p=2007-02-07>>.

5. Curriculum vitae

Martí Grau Segú és Doctor en Història per la Universitat Pompeu Fabra (2015) i col·laborador del Grup d'Estudi de les Institucions i les Cultures Polítiques. Es llicencià en Història (1994) i Ciències Polítiques (1998) a la Universitat Autònoma de Barcelona. Cursà estudis de posgrau a la Johns Hopkins University (SAIS Bologna Center Diploma, 2000) i a la Universitat Pompeu Fabra (Master d'Estudis Internacionals / Dret Internacional, 2002). Ha estat docent a la Universitat Autònoma de Barcelona (2002-2003) i a Indiana University (2009-2011).

